

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

NİJERYA'DA HAUSA TOPLUMUNUN İSLÂM'A GİRİŞİ VE
YAPILANMASI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İbrahim KHALİL MUAZU

BURSA - 2019

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

**NİJERYA'DA HAUSA TOPLUMUNUN İSLÂM'A GİRİŞİ VE
YAPILANMASI**

İbrahim KHALİL MUAZU

Danışman

Prof. Dr. Mefail HIZLI

BURSA - 2019

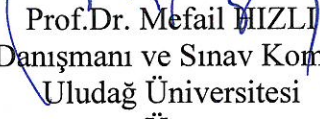
TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

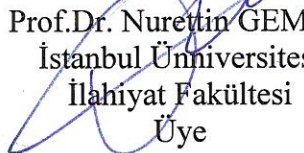
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalında 701622026 numaralı İbrahim Khalil MUAZU'nun hazırladığı "Nijerya'da Hausa Toplumunun İslâm'a Girişi ve Yapılanması" konulu Yüksek Lisans Tezi Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 25./07/ 2019 günü 14:15-15:15 saatleri arasında yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasınınBAŞARILI..... (başarılı/başarısız) olduğunaOYBİRLİĞİ..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Mefail HIZLI
(Tez Danışmanı ve Sınav Kom. Başk.)
Uludağ Üniversitesi
Üye

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman SAYAR
Bursa Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Üye

Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ
İstanbul Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Üye

25./07./2019

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih 04/07/2019

Tez Başlığı / Konusu: "Nijerya'da Hausa Toplumunun İslâm'a Girişi ve Yapılanması"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam (81) sayfalık kısmına ilişkin, 04/07/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %10'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim. 04/07/2019

Adı Soyadı : İbrahim KHALİL MUAZU
Öğrenci No : 701622026
Anabilim Dalı : İslâm Tarihi ve Sanatları
Programı : Yüksek Lisans
Statüsü : Yüksek Lisans Doktora

Prof. Dr. Mefail HIZLI
04/07/2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Nijerya’da Hausa Toplumunun İslâm’a Girişi ve Yapılanması” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

04/07/2019

Tarih ve imza

Adı Soyadı : İbrahim KHALİL MUAZU
Öğrenci No : 701622026
Anabilim Dalı : İslâm Tarihi ve Sanatları
Programı : Yüksek Lisans
Statüsü : Yüksek Lisans Doktora

ÖZET

Yazar adı ve Soyadı : İbrahim Khalil MUAZU
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : İslâm Tarihi ve Sanatlar Anabilim Dalı
Bilim Dalı : İslâm Tarihi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı : 80
Mezuniyet Tarihi : 2019
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mefail HIZLI

NIJERYA'DA HAUSA TOPLUMUNUN İSLÂM'A GİRİŞİ VE YAPILANMASI

Hausa kabilesi, Batı Afrika kabilelerinin arasındaki en eski kabilelerden biri olup, zengin kültüre sahiptir. Aynı zamanda Hausa dili Batı Afrika'da en çok konuşulan dillerden biri sayılır. Hausa kabilesinin inancına yönelik “Geleneksel Hausa” ve “İslâm dini” olarak ikiye ayırarak ele alabiliriz.

Geleneksel Hausa kabilesinin inancı. Hausa kabilesinin İslâm'ı kabul etmeden önce Hinduizm, Budizm ve Hıristiyanlık gibi dinlere bağlı kalmıştır. Geleneksel Hausa dinlerine baktığımız zaman Hausa kabileleri arasında “Maguzanci” adlı inancı rastlıyoruz. Maguzanci dinsizlik, geleneksel inanca bağlı kalmak demektir. Başka bir ifadeyle “Maguzanci gayri Müslim olarak doğup ve büyümüş olan Hausa kabilelerindeki her kimsedir. “Bamaguce” tekil ve “Maguzawa” çoğul olarak ifade eden isimlerdir. Hausa kabilesinin arasında kabul edilen en büyük Tanrı Tsunburbura'dır. Geleneksel Hausa inanç sisteminde tanrı bir sığınak olup, insanlara yol gösteren, cezalandıran ve

ödüllendiren tek bir yücedir. En büyük rahip ve kral (Barbuşi), insanların hem maddî hem manevî ihtiyaçları tanrıya ileten bir önderdir. Böylece geleneksel Hausa inaç sistemi, bütün Hausa kabilelerini davranışları ve yaşam tarzlarını ciddi şekilde etkilemiştir.

Modern Hausa kabilesi geleneksel inançlarını bırakarak İslâm'ı kabul etmişlerdir. Bu çalışmada Hausa bölgesinin İslâm diniyle tanışması ve İslâm'ın bu bölgede yayılışından bahsedilecektir. İslâmî'n yayılışı 14. yüzyıldan bu yana Hausa bölgesinde devam etmektedir. Bu davanın başlatıldığı ilk nokta Hausa toprağını ziyaret eden Müslüman tüccarların ve İslâm'ı tanıtan âlimlerin faaliyetleri ile vurgulanmıştır. Ayrıca Müslüman tüccarların ve Mali'den İslâm'ı yaymak için gelen gezgin âlimlerin akını da gözden kaçırmamak gerekir. Zira bunlar daha sonra bu bölgeye gelen Müslüman misyonerlerin ve tüccarların İslâm'ı yayma faaliyetlerine kolaylık sağlamışlardır.

Anahtar kelimeler: Nijerya, İslâm, Yayılış, Hausa.

ABSTRACT

Name and Surname : İbrahim KHALİL MUAZU

University : Uludag University

Institution : The Social Sciences Institute

Field : Department of Islamic History and Arts

Branch : Islamic History

Degree Awarded : Masters Degree

Page Number : 80

Degree Date : 2019

Supervisor : Prof. Dr. Mefail HIZLI

The Entry of Islam into Hausa Society in Nigeria and its Structuring

This research will attempt to define hausaland, its traditional belief system and the penetration of Islam into region. Hausa tribe became one of the most oldest and historical culture among west African tribes and also is the most speakable and usable language in the continent. Hausa tribe can be divided into two categories: Hausa traditional religion and Religion of Islam.

The traditional religion is the religion being practiced by the Hausa tribe. This tribe has got a religion before acceptance of Islam just like Hinduism, Buddhism and Christianity. When we look at the Hausa traditional religion we see 'Maguzanci belief system' among the Hausa tribe. Maguzanci means: being not belonging any religion and remain in traditional beliefs system. But in our modern days the meaning of Maguzanci means anybody from Hausa tribe who was born and grew up not in the Islamic religion. In that case a singular person of 'Maguzanci' called 'Bamaguce' and plural are called 'Maguzawa'. Tsumburbura is the greatest God among the Hausa tribe before accepting

Islam. In Hausa traditional belief system, people consider Tsumburbura as their supreme God who guides, punishes and rewards anything that exists. The greatest priest-king (Barbushi), is a Messenger connector who makes a contact between people and their God 'Tsumburbura' for their needs. Finally, this is how traditional religion influenced the behavior and lifestyles of all Hausa people.

The continuation of our research intends to trace the introduction of Islam religion and the role of Da'awah in the regions of northern Nigeria. Influence of Islamic religion was more felt in the northern Nigeria via the trading activities since in the 14. Century C.E. to contemporary time. The great work initiated as result of the activities of the visiting Muslims merchants and scholars that came to introduce Islamic religion in the region. This region bears witness by influx of Muslim merchants and scholars who came from Mali to spread Islam in Hausaland (Northern Nigeria). The great work of spreading became easier by the continuous arrival of Muslim missionaries and merchants who continue to preach Islam in the region.

Keys: Nigeria, Islam, Spreading, Hausa

ÖNSÖZ

Hz. Muhammed'in (as) vefatından sonra Medine'de Benû Saîde çardağında yapılan görüşmeler sonucu Hz Ebu Bekir halife seçilmiştir. Onun halifeliği yaklaşık iki yıl sürmüş ve kendisinden sonra 634 yılında Hz. Ömer halife olarak atanmıştır.

Kuzey Afrika'ya İslâm'ın girişi de Hz. Ömer döneminde Amr bin el-Âs komutanlığında Mısır'ın fethi sonrasında gerçekleşmiştir. Müslümanların hâkimiyeti altına giren Mısır'dan sonra özellikle Ukbe b. Nâfi', diğer bölgelere İslâm'ı yaymak için Kuzey Afrika'da büyük bir fetih hamlesini hayata geçirdi. Mısır ve Kuzey Afrika'nın önemli bir bölümü Müslümanların eline geçtikten sonra İslâm dini, Afrika'nın güney sahrasında yaşayan halka öncelikle ticaret yollarıyla ulaşmıştır. Daha önceleri de Batı Afrika ile Kuzey Afrika arasında kervan yollarıyla ticari ilişkiler vardı.

Nijerya'nın kuzeydoğusunda İslâm'a ilk giren bölge Kanem-Borno krallığı olup bu İslâmlaşma 1084 yılında Hamid Muhammed Mani vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Daha sonra Kano, Katsina, Zaria, Gobir, Rano ve Biram gibi ülkenin kuzeyinde yer alan yerleşim yerleri XIII-XV. yüzyıllar arasında İslâm dinini kabul eden ilk Hausa şehir-devletçikleri olmuştur. Bu devletçikler Orta Doğu ve Avrupa ile ortak ticari ilişkiler kurmuştur. Hausa Emirliği dâhilindeki Kano, Katsina başta olmak üzere doğudan Tuwat'a (Cezayir), Ghadamas ve Ghat'a kadar (Libya) uzanan sahrada ticaret yollarıyla oldukça önemli temaslar kurulmuştur.

Nijerya'da Hausa toplumunun İslâm'a giriş sürecini ve yapılanmasını ele aldığım bu çalışmamın tamamlanmasını lütfeden Yüce Allah'a sonsuz hamd ü senalar olsun. Tezimin her aşamasında bana katkı ve desteklerini esirgemeyen, metnin dikkatli bir şekilde okunması ve düzeltilmesi konusunda gösterdiği sabrını hiç unutmayacağım kıymetli hocam Prof. Dr. Mefail HIZLI'ya şükranlarımı sunuyorum. Tezin hazırlanması sırasında bana maddî ve manevî destek sağlayan kişilere ve özellikle de Babam Muazu YUSUF ve Annem Maryam ZUBAİRÜ'ya teşekkür ediyorum.

Bursa, 2019

İbrahim KHALİL MUAZU

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	I
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	II
YEMİN METNİ	III
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	1
B. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
C. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	2
D. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI	2
E. ARAŞTIRMANIN MUHTEVASI	3

BİRİNCİ BÖLÜM

NİJERYA VE HAVSA BÖLGESİ

I. GENEL OLARAK NİJERYA	6
A. NİJERYA’NIN COĞRAFİ KONUMU	6
B. NİJERYA’NIN SİYASİ VE İDARİ YAPISI.....	7
C. NİJERYA’NIN NÜFUSU VE İŞGÜCÜ.....	8
D. NİJERYA’NIN EKONOMİK GÜCÜ.....	9
E. NİJERYA’DA ÖNE ÇIKAN KABİLELER	10
II. NİJERYA’NIN HAUSA BÖLGESİ	12
A. HAUSA’NIN TARİHİ SÜRECİ.....	12

1. "Hausa"nın Aslı	12
2. Hausa Grupları	14
B. İSLÂM ÖNCESİ HAUSA KABİLELERİNDE GELENEKSEL İNANÇ SİSTEMİ	16
1. Maguzawa Kökeni	16
2. Geleneksel İskoki İnanç Sistemi	18

İKİNCİ BÖLÜM

HAUSA TOPLUMUNUN İSLÂM İLE TANIŞMA SÜRECİ

I. HAUSA COĞRAFYASININ İSLÂM'LA TANIŞMASI	20
A. KANO'YA İSLÂM'IN GİRİŞİ	21
B. KATSİNA'YA İSLÂM'IN GİRİŞİ	25
C. ZARİA'DA İSLÂM'IN YAYILIŞI	27
D. GOBİR'E İSLÂM'IN GİRİŞİ	29
II. BATI AFRİKA'DA KURULMUŞ OLAN İSLÂM DEVLETLERİ	32
A. GANA SULTANLIĞI	32
B. MALİ SULTANLIĞI	33
C. SONGAY SULTANLIĞI	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NİJERYA'DA OSMAN BİN FODYO'NUN İSLAH HAREKETİ VE

ORTAYA ÇIKAN DİNİ GRUPLAR

I. OSMAN BİN FODYO VE İSLAH HAREKETİ	37
A. OSMAN B. FODYO'NUN NESEBİ VE TAHSİL HAYATI	37
B. OSMAN BİN FODYO'NUN MÜDERRİSLİĞİ VE TEBLİĞ AŞAMASI	40
C. OSMAN BİN FODYO'NUN HİCRETİ	45
II. KÂDİRİYE TARİKATI	48
III. TİCÂNÎ TARİKATI	51

IV. İZÂLE HAREKETİ.....	53
V. İSLÂM DİNİNE TEHDİT OLARAK GÖRÜLEN GRUP: BOKO HARAM	58
SONUÇ	60
KAYNAKÇA.....	62

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale / madde
agt	: Adı geçen tez
as	: Aleyhisselam
bs.	: Baskı / basım
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
ed.	: Editör
haz.	: Yayına hazırlayan
karş.	: Karşılaştırmız
km.	: kilometre
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ty.	: Basım tarihi yok
Üniv.	: Üniversite/si
vd.	: ve diğeri
vs.	: vesair/e
y.y.	: Basım / yaym yeri yok
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

İslâm'ın Hausa bölgesinde yayılması konusu alışlagelmiş olandan biraz farklıdır. İslâm dini, dünyanın pek çok yerine halifelerin tayin ettiği komutanların gerçekleştirdikleri fetihlerle, Hausa'da ise Müslüman tüccarların ve Mali'den gelen din âlimlerinin çabalarıyla yayılmıştır. İslâmiyet'in Hausa bölgesine ne zaman geldiği hususu tarihçiler arasında tartışma söz konusudur. Genel kabul gören görüş, İslâm'ın bölgeye 14. asırda girdiğine dair olmalıdır. Bölgenin İslâm ile tanışmasını konu alan, halkın anlayabileceği Hausaca, Arapça ve İngilizce dillerinde yazılan kaynak sayısının yetersiz olması bizi bu tür bir çalışma yapmaya yönlendirdiğini belirtmek isteriz.

Nijerya'da İslâm'ın yayılışıyla ilgili Türkiye'de birtakım çalışmaların yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu bu inceleme ve araştırmalar ülkenin genelini ele aldığı için özelde Hausa bölgesiyle alakalı literatürde bilimsel çalışmalar son derece yetersizdir. Bundan dolayı bu tez çalışmasında Hausa bölgesi ayrı bir konu olarak değerlendirilmiş ve daha çok üzerinde durulması gerektiğini düşündüğümüz Kano, Katsina, Zaria ve Gobir gibi Müslüman devletleri üzerinde odaklanmaya çalışılmıştır. Şüphesiz aynı bölgede daha birçok devlet bulunmaktadır, ancak bunların İslâm dinini ilerleyen tarihlerde kabul etmeleri sebebiyle çalışmamızın kapsamı içinde ele alınmamasını uygun bulduğumuzu ifade etmeliyiz.

B. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bilindiği gibi Nijerya, Batı Afrika ülkeleri arasında en büyük olanıdır. Bu tez çalışmasında Nijerya'nın Hausa coğrafyası kapsamı içinde değerlendirilen yedi ayrı yerleşim bölgesinde, İslâm'ın nasıl yayıldığı, sultanların ve ilim adamlarının bu dinin yayılmasına ne kadar katkıda bulunduğu araştırılacaktır. İslâm'ın yayılmasında ve gelişmesinde aktif bir şekilde rol oynayan ilim adamları ve ilim merkezlerinin ayrı bir öneme sahip oldukları açıkça görülmektedir. Bu konuyla ilgili muhtelif kaynaklardan

istifade ederek detaylı bilgiler vermek suretiyle “Nijerya’da Hausa toplumunun İslâm’a girişi ve yapılanması” hususu irdelenmeye çalışılacaktır.

C. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Nijerya’nın Hausa bölgesindeki halk 14. asra kadar Maguzanci inancına mensup idi. Bu tarihten itibaren bazı tüccarlar ve ilim adamları sayesinde İslâm ile müşerref oldular. Bu çalışmada, İslâm’ın bölgeye nasıl geldiği, insanların İslâm’ı nasıl kabul ettikleri, bunlar sayesinde oluşan yapılanmalar ve bu yapılanmaların İslâm dinine olan katkıları gibi konuların işlenmesi amaçlanmıştır. Afrika coğrafyasında Nijerya coğrafyasının oldukça önemli bir bölgesini ele alan bu çalışmanın yapılmasının, Nijerya halkı ve kültürü için de gerekli olduğu ve özellikle yetişmekte olan gençler ve toplum için oldukça faydalı olacağı kanaatini taşımaktayız.

D. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Nijerya’da Hausa toplumunun İslâm’a girişi ve yapılanma tarihini konu edindiğimiz bu çalışmamız, ülkenin İslâm öncesi ve sonrası ile ilgili yazılan kaynakların literatür taraması yapılarak ve bilir kişilere mümkün mertebe danışarak oluşturulmuştur.

Bu tezle ilgili bilgilerin çoğunu, elde edebildiğimiz İngilizce ve Arapça kaynaklardan derledik.

Mahdi Rizkullah Ahmed’in *Hareketü’t-Ticâre ve’l-İslâm ve’t-Ta’lîm el-İslamî fi Garbi İfrikiyye* adlı eserinde, genel olarak Batı Afrika’nın diğer bölgelerle olan ticaret bağlantıları ve İslâm diniyle tanışma sürecinden bahsedilmektedir. Kitabın yedinci bölümünde yer alan Hausa kabilesinin İslâm’dan önceki dinî hayatı (Maguzanci) ve sonrası hakkında verdiği bilgiler oldukça kıymetlidir.

Âdem Abdullah el-İlorî’nin *el-İslam fî Nijerya ve’ş-Şeyh Usman b. Fodyo* adlı araştırması muhtelif açılardan son derece değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Kitabında, Nijerya’nın en büyük kabilelerinden biri olan “Hausa” ve “Yaroba” halkının İslâm diniyle tanışmalarını detaylı bir şekilde ele alan el-İlorî, ayrıca çalışmamızın da bir

bölümünü oluşturan Şeyh Osman bin Fodyo'nun hayatı, mücadelesi ve ıslah/reform hareketleri hakkında verdiği bilgilerden istifade ettiğimiz önemli müelliflerde biri olmuştur.

Özellikle Hausa hakkında Batı'da yapılan araştırmalar arasında dikkat çeken Mervyn Hiskett'in *The Course of Islam in Africa* adlı eserinde, Batı Afrika'nın en büyük ve köklü kabileleri arasında yer alan Hausa Kabilesi'nin kökeni hususunda aktardığı bilgilerden yararlanılmıştır.

Yine Batı'da yapılan araştırmalardan biri olan Peter B. Clarke'ın *West Africa and Islam* adlı eseri, İslamiyet'in Kano, Katsina ve Gobir topraklarına girişi ve yayılışı konusunu detaylı bir şekilde ele aldığından bizim çalışmamız için de önemli kaynaklardan biri olmuştur.

E. ARAŞTIRMANIN MUHTEVASI

Tez giriş kısmı hariç dört temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Nijerya hakkında genel bilgilere yer verilmiş, İkinci bölümde Hausa bölgesindeki kabilelerin tarihine yönelik bazı bilgiler aktarılmış, aslı ve nasıl ortaya çıktığı hakkında bir liste sunulmuş, ayrıca Hausa kabilesindeki geleneksel inanç sistemi ve Maguzawa'nın kökenine dair bilgiler değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde Hausa toplumunun İslâm ile tanışmasından önce Batı Afrika'da kurulmuş olan büyük İslâm devletlerine değinilmiş ve bu kapsamda Gana, Mali, Songay, Kanem-Borno imparatorlukları üzerinde durulmuş, ayrıca Hausa toplumuna İslâm'ın girişi ve yayılışı bağlamında Kano, Katsina, Zaria ve Gobir bölgelerindeki gelişmeler detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Dördüncü ve son bölümde ise Osman bin Fodyo'nun ıslah hareketi ve ortaya çıkan dini gruplar üzerinde durulmuştur. Bu bölümde Osman bin Fodyo'nun nesebi ve tahsil hayatı, müderrisliği, tebliğ aşaması ve hicretine dair bilgiler aktarılmış ve Nijerya'da ortaya çıkan dini gruplar başlığı altında Kadiriye ve Ticânî tarikatları ile İzâle

hareketine değinilmiş, son olarak da İslâm dini için ciddi bir tehdit olan Boko Haram örgütünden bahsedilmiřtir.

BİRİNCİ BÖLÜM
NIJERYA VE HAVSA BÖLGESİ

I. GENEL OLARAK NİJERYA

A. NİJERYA'NIN COĞRAFİ KONUMU

Orta Batı Afrika ülkelerinden biri olan Nijerya, 923.773 kilometre karelik yüz ölçümüne sahiptir. Bölgede en geniş toprağa sahip olan ülkelerden birisidir. Batıda Benin (773 km.), doğuda Kamerun (1690 km.) ve Çad (87 km.), kuzeyde Nijer (1487 km.) karadan sınırı olan komşu ülkeleridir. Deniz kıyıları, güneyinde yer alan Atlas Okyanusu ve Gine körfezine açılır ve bunun uzunluğu 853 km.dir.¹

Nijerya'nın Batı Afrika kıtasındaki yeri ve haritası

Adamawa ve Jos platoları, Nijer nehri ve Nijer deltası başlıca coğrafi oluşumlardandır. Kuzeyinde çöl bölgesi yer almaktadır. Bu, bölgede iklim açısından önemli etkiye sahiptir. Nijer ve Benue nehirleri ülkeyi üç ana bölgeye ayırmaktadır ve “Y” şeklinde birleşmektedir. İklim tipi tropikaldir. Bitki örtüsü bu iki nehirden ciddi manada etkilenmektedir.

¹ Yücel Akova, “Nijerya Ülke Raporu”, T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara- April, 2011.

Ülkenin nüfusu yaklaşık 200 milyon kişiden oluşmaktadır. Bu rakamla Afrika kıtasındaki en kalabalık ülkedir. Nüfusu genel olarak iki önemli ilde yoğunlaşmaktadır. 2 milyon kişi ile Abuja (ülkenin orta bölgesinde) ve 10 milyondan fazla nüfusu ile Lagos (Atlas Okyanusu'na açılan kapısı olup Benin sınırına yakındır) şehirleridir.²

B. NİJERYA'NIN SİYASİ VE İDARİ YAPISI

Ekonomisinin temeli petrole dayanan Nijerya, Güney Afrika'dan sonra ikinci büyük ekonomi sayılmaktadır. Nüfusu Müslüman ve Hristiyanlardan oluşan ülke, 36 eyalet ve bir başkentten (Abuja) oluşmakta olup federal bir cumhuriyettir.

İngiltere'den bağımsızlığını kazandığı tarih 1 Ekim 1960'dir. 1966'dan 1999'a kadar ülkede kısa dönemler halinde askeri yönetimler iş başında olmuş, 1999'da gerçekleştirilen genel seçimler sonrasında ülkede demokrasi gerçek manasıyla başlamıştır. Yönetimin başında devlet başkanı vardır. "İkili Meclis Sistemi", 1999 yılında kabul edilmiş anayasaya göre oluşturulmuştur. Başkanlık sistemiyle yönetilen Nijerya'da yürütme yetkisi devlet başkanına verilmiştir. Yazılı bir kural bulunmamasına rağmen devlet başkanlığı görevinin Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında dönüşümlü olarak yapılması gerektiği şeklinde bir kültür oluşmuştur.³

Nijerya'nın temelde mücadele ettiği birtakım sorunları vardır. Başta geleni ve en önemlisi "Boko Haram" isimli terör örgütüdür. Örgüt, Hristiyan olan Jonathan'ın iki kez ard arda devlet başkanı seçilmesi sebebiyle eylemlerini artırmıştır. Anlamı "Batı Eğitimi Günahı" olan Boko Haram, Lagos merkezli eylemler yapmaya devam etmektedir. Birleşmiş Milletler binasının bombalanması eylemiyle gündeme gelmiştir. Her ne kadar halkın temel hakları üzerinde bazı kısıtlamalara sebep olmuş olsa da (sokağa çıkma yasakları gibi) hükümet ve bürokrasiden olan Müslüman üyelerin de destek verdikleri görülmektedir. Bu yüzden örgütle mücadele istenildiği gibi yürümektedir. Müslüman

² Yücel Akova, agm, s.2-3.

³ "Nijerya Federal Cumhuriyeti Ülke Raporu", *Konya Ticaret Odası Edüt-Araştırma Servisi*, Haziran 2008.

ve Hristiyan toplumlar arasındaki refah farklılığı da bu sorunu ilerletmektedir. Ancak petrol gelirlerinden pay kaybetmemek için de ülkenin bölünmesi istenmemektedir.

Ekonomi bürokratlarının bütçeyi sıkılaştırma süreci sonucunda gerçekleşen olaylar da önemli sorunlarından biridir. Petrole uygulanan sübvansiyonlar 1 Ocak 2012 tarihinden sonrasında kaldırılmış ve bu da benzin fiyatları ve ulaşım maliyetleri artmıştır. Hükümetin tasarruf yapmak amacıyla attığı bu adıma karşılık halk ayaklanmıştır. Sosyal ve ekonomik hayatı olumsuz etkileyen bu ayaklanmadan dolayı hükümet geri adım atmak zorunda kalmıştır.⁴

Nijer deltasındaki (petrol üretim bölgesi) son yıllarda yaşanan çatışmalar ve insan kaçırmaya olayları da en büyük sorunlardandır. Nijer deltası en fakir ve en yoğun nüfuslu bölgelerden biridir. Buna ek olarak çevre kirliliği de bazı sivil örgütleri harekete geçirmiş ve “Nijer Deltası Halkları Gönülleri Gücü” gibi örgütler oluşmuş ve silahlı mücadeleye girilmiştir. Örgütler en önemli amaçlarını, bölgeye petrolden daha fazla kaynak ayrılmasını sağlamak olarak belirlemiştir. Dolayısıyla bu tür olaylar ülkenin gelişmesi ve ilerlemesini olumsuz etkilemiş ve petrol üretimi %25’e varan oranlarda azaltılmıştır.

C. NİJERYA’NIN NÜFUSU VE İŞGÜCÜ

Afrika’nın güneyinde yer alan Nijerya, kıtanın en kalabalık nüfusuna sahiptir. Nüfusu 200 milyona yaklaşan ülkede, çeşitli ekonomik, sosyal ve eğitim sorunlarından dolayı nüfus artışı son yıllarda düşüş göstermektedir.

Ülkede insanların inançları göz önüne alındığında iki büyük din göze çarpmaktadır. Bunlar; nüfusun %55’ini oluşturan Müslümanlık ve nüfusun %45’ini oluşturan Hıristiyanlık’tır. İnsanların inanışları şüphesiz yaşadığı bölgeleri etkilemektedir. Örneğin Müslümanlar kuzey eyaletlerinde yoğunlaşırken Hıristiyanlar

⁴ Nurettin Aydın, “Enerji ve Tabii Kaynaklar Açısından Nijerya”, y.y., Ağustos 2016, <https://docviewer.yandex.ru>, s.4.

ağırlıklı olarak güney eyaletlerde yaşamaktadır. Lagos, Müslüman nüfusun en az olduğu şehirdir. Nijerya'da Hıristiyan nüfusunun 3/5'i Protestan ve 2/5'i de Katolik'tir.

Ülkede 250-300 arası etnik grup bulunmaktadır. Bunların en büyükleri; Hausa, İgbo ve Yoruba'dır. Bu üç etnik grup nüfusun %70'ini oluşturmaktadır. Bu konu hakkında daha sonra ayrıntılı bilgi verilecektir.

Ülke yıllar geçtikçe kentleşmektedir. Ülkede kırsal nüfus ile şehir nüfusu arasında gerek altyapı gerek sosyal imkânlar açısından büyük farklar bulunmaktadır. Genç bir nüfusa sahip olan ülke, % 40'tan fazla oranında 15 yaş altı çocuk barındırmaktadır. Genç nüfusun fazla olması dolayısıyla sağlık, işsizlik ve eğitim gibi çeşitli sorunların yaşanmasına yol açmaktadır.

Bunlar arasında işsizlik, en önemli sosyal ve ekonomik sorunların başında gelmektedir. Ülkenin yönetim tarzı, etnik grup çatışmaları bu işsizlik oranının artışını tetiklemektedir. Ülke zengin kaynaklara sahip olmasına rağmen kötü yönetimden dolayı bu kaynaklar verimli kullanılamamaktadır. İşsizliğe bağlı olarak suç oranlarında artış gözlenmektedir. Okuryazarlık konusunda son yıllarda artış görülse de halen istenilen düzeye ulaşılmamıştır. 90'dan fazla üniversitenin bulunduğu ülkede mezunların sadece %15'inin iş bulabildiği görülmektedir. Okuryazarlık oranı ise erkeklerde kadınlara göre daha fazladır. Devlet, son yıllarda eğitime bütçeden daha çok kaynak aktarsa da arzu edilen kalite yakalanamamıştır.

D. NİJERYA'NIN EKONOMİK GÜCÜ

Sivil yönetime darbe yapıp ülke yönetimini ele geçiren askerî güçler, diğer dünya ülkelerinde olduğu gibi Nijerya'da da ülkenin yeraltı ve yerüstü kaynaklarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmış ve ekonomiye büyük zarar vermişlerdir. Nijerya ekonomisinin ve ihracatının büyük çoğunluğunu petrol rezervleri oluşturmaktadır. Çift yönlü ekonomiye sahip Nijerya'da bir tarafta geleneksel tarım ve ticaret sektörü, diğer tarafta petrol gelirlerine bağlı olan modern sektör vardır. Nijeryanın sömürge dönemlerinde, ülkenin en büyük nakit ihtiyacı tarım ürünlerinden sağlanmış ve buna

bağlı olarak taşımacılık sektöründe büyük öneme sahip olan karayolları ile demiryolları ve limanlara kayda değer yatırımlar yapılmış ve geliştirilmiştir.

Nijerya'nın bağımsızlık dönemlerinde tarım sektörü ülkenin GSYİH'nin yarısını oluşturmaktaydı. Son yıllarda ise petrol gelirleri devlet gelirlerinin yarıdan fazlasını, ihracatın neredeyse tamamına yakını ve GSYİH'nin %35'lik kısmını oluşturmaktadır. Tarım ise eskiye göre biraz daha az öneme sahiptir. Gana bağımsızlığından sonra özellikle 70 ve 80'li yıllarda malî konularda izlenen yanlış yöntemler ve dışarıdan ve içeriden gelen müdahaleler nedeniyle ekonomik sıkıntılarla mücadele etmiştir. Buna ek olarak hızla artan nüfustan dolayı ekonomisi olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu olumsuzluklardan dolayı 90'lı yıllardan itibaren IMF ve Dünya Bankası ile görüşmeler yapılmış, bazı kararlar alınmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu kararlar ülke ekonomisine olumlu katkılar sağlamış ve yoksulluk giderek azalmıştır.

Nijerya yönetimi son dönemlerde kamusal harcamalar ve özelleştirme gibi konular üzerinde de çalışmalar yapmaktadır. Hükümet, ülke çapında insanlar arasında, iş ortamlarında, gelir dağılımında düzensizliği gidermek için çaba göstermektedir. Bunlara ek olarak devlet, özel sektörü teşvik etmek için bazı reform paketlerini vatandaşlarına sunmaktadır.

Madencilik vergilerindeki bazı artışların yatırımcıların başlarını giderek ağırtma ve ciddi sorunlara yol açma ihtimali söz konusudur. Bu sebeple hükümetin madencilik sektörünü rahatlatmak için ciddi bir düzenleme yapması kuvvetle muhtemel görünmektedir.⁵

E. NİJERYA'DA ÖNE ÇIKAN KABİLELER

Nijerya nüfusu çeşitli kabilelerden oluşmakta ve bu kabilelerinin her birinin kendine ait dilleri bulunmaktadır. Ülkede öne çıkan kabileler arasında beş büyük kabile - ki bunlar, Hausa, Yoruba, İbo, Kanuri ve Fullani'dir- yer almaktadır.

⁵ Afrika Ülke Raporları, *Nijerya'nın Ekonomik ve Siyasal Yapısı*, ty., <https://afesam.erciyes.edu.tr>, s.6-7. (erişim tarihi: 25.05.2019).

Hausa kabilesi, Nijerya'nın en büyük kabilesi olup ülkenin kuzeyine en çok nüfuz eden kabiledir. Kano, Katsina, Zaria ve Sokoto başta olmak üzere ülkenin kuzey bölgesinin çoğu yerlerinde hayatlarını sürdürmektedirler. Ülkenin resmi dilinden sonra Hausa, ikinci dil olarak bilinmekte olup ülke nüfusunun üçte ikisinden fazlası bu dille konuşmaktadır. Aynı zamanda Batı Afrika halkı, genel anlamda, aralarında iletişim sağlamak için Hausa dilini tercih etmiştir.

Nijerya'nın en büyük ikinci kabilesi, Yoruba kabilesidir. Bu kabile, ülkenin güney ve batısında yaşamaktadırlar. Bu kesim, tarım, ticaret ve memuriyet olmak üzere birçok işle meşgul olmaktadır. Yoruba kabilesinin yarısından fazlası Müslüman olup yaklaşık üçte biri Hıristiyandır. Geri kalan kısmı ise Paganizm dinine bağlıdır. Ülkede Ibadan, İlori, Lagos ve Abekuta gibi önemli şehirler bulunmaktadır. Nijerya'daki kabileler arasında en ırkçı davranışlar sergileyenidir.

Üçüncü sıradaki İbo kabilesi mensuplarının çoğu, ülkenin doğusunda yer alan "Biafara" adı verilen bölgede yaşamaktadır. Hıristiyanlığın hâkim olduğu ve aynı zamanda kabilenin baskın dini haline geldiği kesimi oluşturmaktadır. Bu kabileye, Nijerya'da İngiliz sömürgecileri tarafından büyük özen gösterilmekte ve ülkenin petrol üretim alanı bu bölgeleri kapsamaktadır.

Dördüncü sırada yer alan kabile ise Kanuri kabilesidir. Bu kabilenin merkezi, Nijerya'nın kuzeydoğusunda bulunan Borno şehri sayılmaktadır. Bu bölgenin özelliğinden biri, Nijerya'daki İslâm'ın yayılışının başladığı noktayı göstermesidir. Bu, aynı zamanda ilk İslâmî sultanlık olan Kanem-Borno'nun hâkim olduğu bölgedir. Bugüne kadar bu bölgede insanlar dinî bir otorite altında yaşamaktadırlar.

Nijerya'daki önemli kabilelerden sayılabilecek diğer kabile de Fullani'dir. Bunların bir kısmı, ülkenin kuzeyinde daha çok çobanlık işleriyle meşgul olup diğer kısmı ise kuzeydeki vilayetlerde (Gongola, Bauchi, Sokoto ve Kano...) yaşamaktadırlar. Bunlar Osman b. Fodyo zamanındaki İslâmî faaliyetlere destek veren guruplardır. Bu kabile, XVII. asırda kuzeyden Nijerya'ya giriş yapan kesimdir.⁶

⁶ Amin Ebu Manka: *Ta'rif an Tarihi Luğâti'l-Hausa*, 1 bs., Sudan: Câmi'u Hukukî't Tab' ve'n-Neşr, Mahfuzatün li'l-Münezzemîn, 1998, s.4.

II. NİJERYA’NIN HAUSA BÖLGESİ

A. HAUSA’NIN TARİHİ SÜRECİ

Hausa kabilesinin kökeni hakkında bugüne kadar elde edilen bilgilerin hiçbirinin, gerçeği tam anlamıyla yansıtan bir içerikte olmadığını ve bunun sadece bazı varsayımlardan ibaret olduğunu söylemek mümkündür. “Hausa”nın kökeni hakkında daha net ve gerçekçi bilgilere ulaşabilmek için titiz ve derinlikli araştırmalara ihtiyaç duyulduğu şüphesizdir. Bu bölümde Hausa kabilesinin kökenini tarihî süreçte ele almak istiyoruz.

1. “Hausa”nın Ash

Hausa toplumu, Hâmi unsuruna mensup olup özellikle Berberîler’de yaşanan kıtlıklar nedeniyle güney ve doğuya gerçekleşen göçten Orta Safana bölgesinde kalan siyahîlerle ortaya çıkan karışımlara dayanmaktadır. Buraları, günümüzde Hausa bölgesi olarak tanımlanmaktadır. Bu göç, tarihçilerin araştırmalarına göre, 10. asırda gerçekleştirilmiştir. Bu karışım, sonuçta avcılık ve meyveciliği meslek edinen diğer siyahîlerden daha iyi, daha dirayetli ve daha güçlü bir ırk meydana getirmiştir. Kısa süre içinde ortaya çıkan bu yeni ırk, diğer zenci kabilelere her alanda hükmetmeye başlamıştır. Bu, aslında göçmen Arapların Sudan’da bulunan ırklarla karışımından meydana gelen duruma oldukça benzemektedir.⁷

Zamanla tüm kabileler bugünkü Hausa adı verilen dili esas alarak aralarında iletişim sağlamaya başlamışlardır. Bu nedenle araştırmacıların önemli bir bölümü “Hausa” kelimesinin, bir ırka işaret etmesinden ziyade bir kavrama karşılık geldiğini ve zaman içinde bölgedeki tüm grupları kapsayacak şekilde ümmet kavramını yansıtan bir kelime halini aldığını belirtmektedirler. Hausa’nın oluşumunda Hâmi unsurunun etkisinin fiziksel yapılarda olmadığını ve sadece dille sınırlı kaldığı belirtmek gerekir.⁸

⁷ Ebu Manka’, Âmin, *Ta’rîf an Tarihi Luġâti’l-Hausa*, 1. bs., Câmi’u Hukukî’t-Tab’ ve’n-Neşr Mahfûzatün li’l-Munazzimîn, 1998, s.1.

⁸ Ebu Manka’, age, s.1.

Başka bir yoruma göre, Hausa kabilesinin yaşadığı bölgede, demir çağ kültürünü uygulayan ve Benue-Kongo dilini konuşan insanlar yaşıyordu. Bunlar kabile grupları halinde köylerde bulunuyor, genel olarak tarım ve hayvancılıkla geçimlerini sağlıyorlardı. Daha sonra doğuda bulunan Çad gölü tarafından bu dili konuşan ve hayvancılıkla uğraşan insan toplulukları, Hausa beldesine göç ettiler. Onlar, Benue-Kongo dilini konuşan insanları oradan uzaklaştırarak geri kalanlarla karışmışlardır. İşte şimdiki Hausa kabilesinin atalarının bunlardan geldikleri düşünülmektedir. Bu göçün ne zaman gerçekleştirildiği konusunda ise birtakım tartışmalar vardır. Bazıları, onun dördüncü, diğerleri ise onuncu asırda gerçekleştirildiğini ifade etmektedir.

Öte yandan, Hausa'ya mensup olanlar kendi kökenlerinin, kuzeyden gelen insanların ataları olduğunu iddia ederken diğer yandan, atalarının Yemen ya da Ümeyye soylarından olduklarını belirtenler de vardır. Onların, halktan destek almak için kendilerinin Arap fatihlerinin torunları olduklarını söyledikleri ve İslâm'la müşerref oldukları için övündükleri görüşü varsa da bu, güvenilir kabul edilmemiştir.⁹

Bazı araştırmalarda ise, "hausu" kelimesinin terminolojik açıdan incelendiğinde iki lafızdan oluştuğu ("binen" anlamına gelen "hau" ve "boğa" anlamına gelen "sa" heceleri) dile getirilir. "Boğaya binen" anlamında "Hausu" olduğu yaklaşımını savunan ilim adamlarına güvenmek zordur. Çünkü Hausa kabilesinin ne büyük baş hayvanlarla yoğun olarak ilgilendiği ne de bunun, kültürlerinde revaçta olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra "Hausu" sözlüğünde ineklerin isimlerine de niteliklerine de atıfta bulunulmaz. Fakat örnek olması bakımından Folani sözlüğünde, ineğin karşılığı "Saniya" olarak ifade edilmektedir ki, bu da "Boğanın dişi" anlamına gelmektedir.¹⁰

⁹ Bkz. Mervyn Hiskett, *The Course of Islam in Africa*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1994, s.107-108.

¹⁰ Ebu Manka', age, s.2.

Son olarak “Hausa” kelimesinin kökeni bağlamında, kesin olmamakla birlikte, erken dönem Mısır’da “Housal” adını taşıyan bir kralın isminden türetildiği de söylenmektedir.¹¹

2. Hausa Grupları

Genel olarak, Bayajidda efsanesi tüm Hausa ırkının kökeninin dayandığı bir husus olarak bilinmektedir. Aslında bu konu, bir yabancıya Hausa toprağına gelerek egemen aileden bir kraliçeyle evlendiğini ve yedi bölge devletinin yöneticilerinin atası olduğunu bize anlatmaktadır.

Efsane hakkında en geniş ve en yaygın olan hikâye şudur: Bağdat kralı Bayajidda b. Abdullah’ın topraklarını kırk parçaya bölen ve putperest bir kabile olan Zidva’ya karşı gerçekleştirdiği savaş sonrası yerleştiği Borno’da bir müddet sonra neredeyse Borno kralı Mai’den daha güçlü hale gelince kral, problem yaşamamak için Magira adındaki kızını onunla evlendirmiştir. Bir ara Bayajidda’nın askerleri Borno adına bir savaşa gönderilmiş ve kral da bundan istifade ederek onu öldürmeye niyetlenmiştir. Bayajidda da bunun üzerine karısını alıp oradan kaçmış ve Biram’a gitmiştir. Burada karısı ona Burkimu isimli bir çocuk doğurmuş ve bu ilk çocukları büyüyünce Hausa devletlerinden ilki sayılan Biram’ın kralı olmuştur.¹²

Bir süre sonra Bayajidda, karısı ve çocuğunu geride bırakarak atıyla birlikte yola koyularak Daura’ya gelmiş, orada Ayana adında yaşlı bir kadınla tanışmış ve ondan su istemiştir. Ancak bölge halkı o sırada ciddi bir su problemiyle karşı karşıya bulunuyordu. Bunun sebebi de bir efsaneye göre, bölgedeki tek su kaynağında bir yılanın bulunması ve bu yılanın sadece Cuma günleri insanların su almasına izin vermesiydi. Yaşlı bayan bu problemi Bayajidda’ya anlatınca, o da Daura’da insanları rahatsız eden o yılanın bulunduğu su kuyusuna gidip onu öldürmüştür. Bu cesaretini duyan Daura Kraliçesi, onunla evlenmeye karar vermiş ve sonunda evlenmiştir.

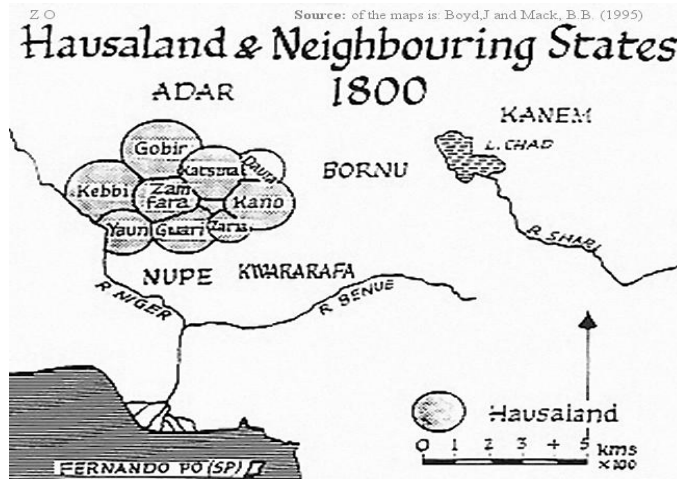
¹¹ C.W. Orr, “The Royal African Society”, *Journal of the Royal African Society*, c.7, no:27, Apr.,1908, s.279.

¹² W.K.R. Hallam, “The Bayajida Legend in Hausa Folklore”, *The Journal of African History*, c.7, no:1, 1966, s.47.

Bu evlilikten bir müddet sonra Bayajidda'nın, kraliçenin cariyesi olan Bagwariya'dan Karba-Garı isimli bir çocuğu olmuştur. Daha sonra da kraliçeden de Bawo isimli bir çocuğu doğmuştur. Bunun sonucunda cariyenin oğlu olan Karba-Garı yedi çocuk yapmış ve bunlar "Asılsız Yedi" bölge devletinin kurucuları; kraliçenin oğlu olan Bawo'nun da altı çocuğu olmuş ve bunlar Biram ile birlikte "Asıllı Yedi" bölge devletinin kurucuları olarak tanımlanmıştır.¹³

Bayajidda'nın karısı Magira ve kraliçenin soyundan gelen Asıllı Yedi Hausa krallığı şunlardan oluşmaktadır:

1. Kano,
2. Katsina,
3. Daura,
4. Rano,
5. Zazzau,
6. Gobir,
7. Garun Gabas.

Bayajidda'nın cariyesi olan Bagwariya'nın soyundan gelen Asılsız Yedi Hausa krallığında ise şu isimler sıralanmaktadır:

¹³ Dierk Lange, *The Bayajida Legend in Hausa History*, UK: Cambridge Scholars Publishing, 2012, s.140-141.

1. Kebbi,
2. Nupe,
3. Yauri,
4. Zamfara,
5. Yoruba,
6. Gwari,
7. Kwararafa.

Bu ikinci grup, Hausa toplumu içinde diğerine göre düşük bir statüye sahiptir. Hatta onları aşağılamak ve küçümsemek amacıyla “aslı olmayan” anlamında onlara “Gayrimeşru Yediler” diye hitap edilmektedir.¹⁴

B. İSLÂM ÖNCESİ HAUSA KABİLELERİNDE GELENEKSEL İNANÇ SİSTEMİ

1. Maguzawa Kökeni

Kano halkının soyunun “Dala” adında bir kişiye dayandığı söylenmektedir. Dala'nın aslının nereden geldiği ise bilinmemektedir. Kano toprağına gelen Dala, daha sonra adını alan dağın tepesinde bir bina inşa etmiş ve karısı, dört erkek ve üç kız çocuklarıyla beraber orada yaşamıştır.¹⁵

Maguzawa'nın ilk önderi Barbushi de, Dala dağının üstünde yaşayan ve Maguzawa'nın pagan ritüellerinde en meşhur ve ruhbanların önde gelen lideridir.¹⁶

Maguzawa'nın tapındıkları putun adı Tsunburbur'dır. Put, Şamuz denilen bir ağaca dayanmaktadır. Bu şamuz ağacı, uzun bir duvar ile çevrilmiştir. En büyük rahip-

¹⁴ Mervyn Hiskett, “Kuzey Nijerya Tarihi ve Hausa Müslümanları”, (çev. Kadir Özköse), c.7, *Dini Araştırmalar*, 2004, s.358

¹⁵ Mahdi Rizkullah Ahmed, *Hareketu't-Ticare ve'l-İslam ve't-Ta'lîm el-İslamî fî Garbi İfrîkiyye*, 1.bs., Riyad: Merkezü Melik Faysal li'l-Buhusi ve'd-Dirâsati'l-İslamiyye, 1998, s.389.

¹⁶ Umar Habila Dadem Dan Fulani, “Contributing to the survival of the Bori Cult in Northern Nigeria”, *Numen*, c.46, no:4, 1999, s.417.

kral (Barbushi) ve seçkin adamları dışında kimsenin içeriye girmesine izin verilmeyen bu yere her kim girerse ölüm tehlikesiyle karşı karşıya geleceğine inanılmaktadır.¹⁷

Festival günlerinde yağmur mevsimi öncesi ve sonrası, yani hasattan sonra dinî inançları gereği (Maguzawa) bütün erkek ve kadınlar Dala tepesinde bir araya toplayıp şükür nişanesi olarak kendi servetlerinden rahibe birtakım hediyeler (siyah renkli teke ve tavuklar) sunarlardı.¹⁸

Herhangi bir festival günü gelince rahip-kral (Barbushie), davulcularıyla birlikte Dala dağından iner ve şu şiiri okurdu:

*Barbushi ağlardı
Hepimizin büyük babalar
Biz konutunuza geldik
Niyazlardayız, Tsomburburi
İnsanlar cevap verir
Muhafaza eyle, Tsomburburi!
Ey Kano Halkı!
Dala 'ya geleceğiniz için bakın!*

Barbushi, töreye katılan insanlarla birlikte Tanrıların mevkilerine gider ve yanlarında getirdikleri kurbanları sunarlardı. Daha sonra Barbushi, kendisi ibadethaneye girer ve bağırarak şöyle derdi:

*Ben, Dala 'nın varisiyim,
İstesen de istemesen de,
Bana tabî olmak zorundasınız!
İnsanlar cevap verir
Ey! Kaya sakinleri!
Efendimiz Amane!
Biz size tabîyız, Efendim!¹⁹*

¹⁷ Ahmed, age, s.390.

¹⁸ Daniel F. McCall - Norman R. Bennett, *Aspects of West African Islam*, 5.bs., Boston: Boston University African Students Center, 1971, s.73.

¹⁹ Umar Habila, agm, s.418.

Akabinde Barbushi insanlara hitap eder, o yıl ve sonraki seneye ilgili tahmin ettiği önemli olayları haber verirdi. Son olarak törene katılan insanlar, tapındıkları putun etrafında şarkılar söyleyerek evlerine dönerlerdi.

2. Geleneksel İskoki İnanç Sistemi

Eskiden, Hausa toplumunda din ve siyaset sağlam bir şekilde birbiriyle iç içe girmişlerdi. İskoki²⁰ inanç sistemi toplumu güçlü bir şekilde etkilemiş ve bu inanç hem tarım hem kırsal/ göçebe yaşamına sızmıştır. İnsanların günlük faaliyetleri sayılan avcılık ve balıkçılık gibi etkinliklere de bu inanç girmeye muvaffak olmuştur. Aynı zamanda kral ve diğer idarecilerin otoritesini büyük ölçüde etkilemiştir.²¹

İskoki'nin yaşadığı belli birtakım yerler vardır. Bu yerler; dağlar, büyük ağaçların dibi, sular (akarsu veya göl), karınca yuvaları, şehir merkezlerinin yol kenarları, mezarlar ve çöplük, evlerde tuvalet, kapı önü ve en önemlisi insanın bütün vücudu ve özellikle zihinler. Bu durum, Hausa kabilesinin eski inancında, İskoki'nin olmazsa olmaz olduğunu göstermektedir.

İskoki'ye inanan her kişi, ruhlara ulaşabilme imkânı bulur ve onlardan herhangi bir menfaat ya da kendisini kötülükten koruyacak bir sığınak elde edebilirdi. Kişinin başına gelecek herhangi bir hastalığı ya da büyük bir zarara sebep olacak durumları önlemek için o ruhlardan yardım alırdı. Bazıları da kötü ruhlarla bir ilişki kurar, düşmanlarına zarar versinler diye onlardan yardım isterlerdi. Son olarak kurban kesme geleneği kapsamında ritüellerinin en üst noktasında büyük ruhu memnun etmek için siyah bir öküz kesilirdi.²²

²⁰ İskoki kelimesi, cinlerle bağlantı kurma anlamında kullanılan bir kavramdır.

²¹ Kamech Muhammed, *The Shehu Uthman Dan Fodio, The Reformer, The Renovator and The founder of The Sokoto Caliphate 1774-1817*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Algeria: Université d'Oran, Faculty of Letters, Languages and Arts, s.7.

²² Muhammed, age, s.8-9.

İKİNCİ BÖLÜM
HAUSA TOPLUMUNUN İSLÂM İLE TANIŞMA SÜRECİ

I. HAUSA COĞRAFYASININ İSLÂM'LA TANIŞMASI

Kuzey Afrika'ya İslâm'ın girişi Hz. Ömer döneminde Amr b el-Âs komutasında, Mısır'ın fethiyle gerçekleşmiştir. Bu fetih sonucunda Mısır, Müslümanların kontrolü altına alınmıştır. Ukbe b. Nâfi, Afrika'nın diğer bölgelerine İslâm'ı yaymak için Kuzey Afrika'yı adeta bir üs haline getirmiştir. Mısır ve Afrika'nın bazı bölgelerine yayılışından sonra İslâm dini, Güney Sahra'daki Afrika halkına ünlü ticaret yollarıyla ulaşmış ve müslümanlar bu ticaret yollarını kullanarak İslâm'ı tebliğ etmişlerdir. Daha önceleri Batı ile Kuzey Afrika arasında etkin kervan yolları ve ticaret bağlantısı vardı. Bu, Sicilmasa'nın önemli kervan yollarından Awdaghust²³ ticaret yoluna kadar, Taghaza'dan Fas bölgesini antik Gana ile birbirine bağlamaktadır. Ayrıca diğer başka ticaret yolları daha vardı. Böylelikle İslâm, Kanem-Borno'ya ve Batı Afrika'nın diğer bölgelerine kadar bu kervan yollarından geçen müslüman tüccarlar sayesinde nüfuz etmiştir.²⁴

Nijerya'nın kuzeydoğusunda İslâm'a ilk giren bölge, Kanem-Borno krallığı olup bu milâdi 1084 yılında Hamid Muhammed Mani aracılığıyla olmuştur. İslâmîleşme süreci Kanem-Borno kiralı Hummi Cummi'nin İslâm'ı kabul etmesiyle başlamıştır. Bu kralın döneminden sonra yerine geçen oğlu kutsal topraklara giderek, iki kez hac ibadetini yapmış ve o dönem, İslâm'ın en parlak olduğu dönem olarak sayılmıştır. Aynı zamanda Şeyh İdris Alumma gibi büyük âlimlerin yetiştirildiği dönemdir.²⁵ Ülkenin kuzeyinde ise kurulan ilk devletler Kano, Katsina, Zaria, Gobir, Rano ve Biram adlı Havsa şehir devletleri XIII-XV. yüzyıllar arasında İslâm dinini kabullenmeye başlamıştır. Orta Doğu ve Avrupa ile ortak ticaret faaliyet ilişkisi kurulmuştur. Hausa

²³ Awdaghust, M.S.10 ve 11. yüzyıllarda Batı Afrika'da bir ticaret şehridir.

²⁴ Aminu Alhaji Bala, "The role of Da'wah in introduction and Spreat of İslam in Hausaland", *Journal of Humanities and Social Science*, c.XX, s.31.

²⁵ Abubakar Hasan Kadramâri, *Devletu Nijerya*, Hartum: Mektebetü Câmiati İfrikkiye el-Âliye, 1986, s.4.

emirliğinden Kano, Katsina başta olmak üzere doğudan Tuwat'a (Cezayir) Ghadamas ve Ghat'a kadar (Libya) trans sahra ticaret yollarıyla bağlantılar vardır.²⁶

İslâm dininin Hausa bölgesine ne zaman girdiği hususunda tarihçiler arasında tartışma bulunmakla birlikte İslâm dininin bu bölgeye erken bir dönemde girdiği genellikle kabul edilmektedir. Hausa müslüman krallıkları Kano, Katsina, Zaria ve Gobir'den oluşmaktadır. Kalan diğer Hausa krallıkları ise sonradan İslâm dinini benimsemişlerdir.

A. KANO'YA İSLÂM'IN GİRİŞİ

Hausa topraklarına İslâm'ın gelişine dair hatırlanması gereken ilk husus Wangarawa grubudur. Wangarawa kabilesinin Kano şehrine gelişiyle ilgili iki görüş vardır:

Birinci görüşe göre, 14. yüzyılın ortasında Kano şehrinde bir Müslüman topluluğu vardı. *The Kano Chronicle*'a göre, on birinci Sultan Yaji döneminde (1349-1358) Mali'den gelen yaklaşık kırk kişilik bir Wangarawa grubu, Abdurrahman Zeyti'nin liderliğinde Kano'ya İslâm'ı getirmişlerdir. Sultan'dan namazlarını vaktinde kılabilmek ve ezanı okumak için bir müezzin istemişler, Sultan da bu talebi yerinde bularak Gurdamus-İmam ve Lawal-Müezzin tayin etmiştir.²⁷

İkinci görüşe göre ise Sultan Muhammad Rumfa döneminde (1463-1499) bir Wangarawa grubu Mali'den ayrılarak Kano şehrini İslâm ile şereflendirmişlerdir.

Wangarawa kabilesine mensup olan âlimlerin sayısı hakkında ihtilâf edilmiştir. Bir görüşe göre bu âlimlerin sayısı 3.636, diğer bir görüşe göre ise 160'tır. Hangi sayı olursa olsun önemli olan, bazı Mali âlimlerinin Hausa bölgesine İslâm'ın girişi ve yayılışı konusunda oldukça büyük rol oynamış olmalarıdır. Onlar sayesinde Hausa

²⁶ Sabi'u Ibrahim Fago - Yusufu Bala Usman, "Issues of the Impact of Islam on Hausa Land in the 21st Century", *The Nigerian Academic Forum*, c.19, no:2, November 2010, s.3.

²⁷ Peter B. Clarke, *West Africa and Islam*, 1.bs., London WC1B 3DQ: Bedford Square, 1982, s.60.

bölgesinde İslâmî din eğitimi hususunda önemli adımlar atılmış ve bu faaliyetlerin Timbuktu ile Hausa bölgeleri arasında ilk temaslar olduğu kaydedilmiştir.²⁸

Abdullah b. Fodyo'nun *İnfâku'l-Meysûr* eserinde konuyla ilgili şu cümleyi aktarır: “İslâm dini şüphesiz bu topraklara, tüccar ve seyyahlar aracılığıyla girmiştir.”²⁹

Âdem Abdullah el-İlori'nin ifadesine göre Hausa bölgesi, 5. yüzyılda İslâm ile tanışmıştır. İslâm dini bu bölgede tedricî olarak yayılmasını sürdürmüştür. Hausa bölgesinin İslâm'ı kabulü ne fetih ne de istilâ yoluyla gerçekleşmiştir. Genel anlamda bu bölgede İslâm'ın yayılışı ve halk tarafından kucaklanmasıyla ilgili net bir tarih verilememektedir. Kano'nun birinci sultanı Osman Zamankawai'nin ilk müslüman olduğu, sonra Kanji, sonra da Kur'an, Fıkıh ve Hadis ilimlerini öğrenen oğlu Ömer'in İslâm'ı seçtiği bilinmektedir. Âlimlerle yakın temasta olan Sultan Ömer döneminde ülkede şeriat uygulamasına geçilmiştir. Daha sonra İslâmî açıdan yükselişe geçilen Sultan Muhammad Rumfa döneminde (1463-1499) meşhur ilim adamı el-Maghilî Kano şehrini ziyaret etmiştir.³⁰

15. yüzyılın ikinci yarısında Sultan Muhammad Rumfa döneminde el-Maghilî başta olmak üzere birçok tüccar ve âlim Kano'ya sürekli ziyaret ettiklerinden dolayı sayıları artmıştır. Sultan Rumfa, muhtemelen dinî bakımdan kendisinin itibarını arttırmak, ayrıca otoritesini güçlendirerek ve geleneksel ticarete katkı sağlayarak mümkün olan azami faydayı elde etmek için bir araç olarak kullanmak istemiş olmalıdır.³¹

Gerçekten bu dönemde İslâm medeniyetinin gelişmesi konusunda büyük adımlar atılmıştır. Bu dönemden itibaren Kano şehri, müreffeh ve etkili bir güce sahip olmuştur. Bunun en önemli sebepleri arasında, o dönemde camilerin inşa edilmesi, her taraftan âlimlerin Kano'ya gelmesi, geleneklere daha fazla riayet edilmeye başlanması, her

²⁸ Ahmed, age, s.392.

²⁹ Bubaki Sakina, *el-Harekatu'l-İlmiyye bi'l-Hausa Fî Sudani'l-Garbî*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cezayir, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2009-2010, s.16.

³⁰ Âdem Abdullah el-İlori, *el-İslam fî Nijerya ve 'ş-Şeyh Usman b. Fodyo*, Kahire: Darül-Kitab el-Misri, 2014, s.93.

³¹ Clarke, age, s.61.

düzyeyden kişilere devlet dairelerinde görev verilmesi, kadınlara sosyal hayattta fazla rol verilmemesi ve Ramazan ayına büyük önem verilmesi sayılabilir.

Muhammed el-Maghili'nin ziyareti sonrasında Kuzey Afrika'daki tüm tüccarlar Kano ve Katsina'ya gelmeye başladı. Dolayısıyla şehir, 15. yüzyıl İslâm medeniyetinin parlak dönemlerine tanık olmuştur.³² Kano sultanı Muhammed Rumfa ile yakın ilişki kuran el-Maghili, şehirde uzun süre Kano'da kaldı ve sultanın tavsiyelerini içeren bir risale kaleme aldı. İki eser yazan el-Maghili, bunlardan "*Tâcü'd-dîn fi-mâ yecibu ale'l-mülûk*"de saltanatın kime emanet edilmesi gerektiği, eski töre ve inançlarının engellenmesinin önemi ve devlet anayasasının yeniden düzenlenmesi konularını değerlendirdi ve bunların uygulamaya konulmasını istedi. el-Maghili'nin istekleri uygulamaya konulmuş, böylece Kano şehirinde şeriatin uygulanması, camiler inşa edilmesi ve saltanatın İslâmî bir muhtevaya dönüşmesi mümkün olmuştur³³.

Sultan Davud döneminde Borno'nun güneyinden bir prensle birlikte büyük bir grup ve birçok âlim Kano şehrine gelmiştir. İçinde ilim adamlarının bulunduğu bu grubun gelişi, şehirde İslâm'ın yaygınlaşması ve İslâm eğitiminin tabana yayılması bakımından önemli rol oynamıştır. İslâmî eğitimin verilmesine ihtiyaç duyulan bölgelere gönderilen bu ilim adamları XV. yüzyılın ortalarında Kano sultanlığında dikkat çeken bir başarıya imza atmışlardır³⁴.

Sultan Yakub b. Abdullah döneminde Fulanî âlimleri özelde Kano şehrine ve genelde Hausa toprağına tevhide ve diğer bazı dinî bilgileri anlatan kitapları getirmişlerdir. Aslında Hausa bölgesinde öteden beri Kur'an-ı Kerim'e ek olarak fıkıh ve hadis kitapları eğitimde kullanılmaktaydı. Bu heyetin gelmesiyle birlikte İslâmî konularda daha kapsamlı çalışmalar yapılmaya başlandı. Bir kısım Fulanî âlimleri

³² Mukaddem Mebrûk, *el-İmam Muhammed b. Abdulkerim el-Magilî et-Tilmesânî ve Devruhû fi't-Tesîsi 'l-İmârâti 'l-İslamiyye bi-İfrîkiyye 'l-Ğarbiyye Hilâle 'l-Karni 't-Tâsi' li 'l-Hicre ve 'l-Hâmis AşerelLi 'l-Milâdi*, Cezâir: Dâru'l-Garb li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2006. s.28.

³³ Mebrûk, age, s.29.

³⁴ Ahmed, age, s.394.

bölgeye yerleşerek öğretmenlik ve irşad faaliyetleri başlamış, diğer kısmı ise İslâm'ı yaygınlaştırmak için Kanem-Borno toprağına göç etmiştir³⁵.

XVI. yüzyılda, İslâm âlimleri ve kitaplarının Kano şehrine akışı devam etmiştir. Sultan Muhammed Kissoki (914-972/1509-1565) döneminde şehirde âlimlerin sayısı gözle görülür düzeyde artmıştır. Bu dönemde Şeyh Tunus ile beraberindeki heyet, *Kadı İyaz*'ın *Kitabu's-Şifa* eserini Kano şehrine ulaştırmışlardır. Daha sonra, *Müdevvene bi-Şerhi's-Sahnûn*, *Câmiu's-Sagîr* ve *Semerkandî* eserleriyle Dan Goran-Doma ve Şeyh Abdüsselam'ın şehre geldiğı bilinmektedir. Ayrıca Kanem-Borno'dan Şeyh Karsaki, Şeyh Magomi ve Şeyh Kabi gibi âlimler de Kano'ya gelenler arasındaydı. Adı geçen bu üç âlimin kardeş olduğu kaydedilmektedir. Sultan Kissoki, gelen bu âlimlerden en çok Şeyh Karsaki'yi beğenmiş ve ona kadılık görevi teklif etmiştir. Bu teklifi uygun bir dille kabul etmeyen Şeyh Karsaki, bunun için kardeşini sultana tavsiye etmesi üzerine Magomi, dönemin kadısı olmuştur. Kadı Magomi, görevi sırasında medreseler inşa etmiştir. Bütün bu âlimlerin gelişiyile Kano şehri, İslâmî bakımdan daha fazla bilgi edinmek isteyenlerin odak noktası haline gelmiş ve Hausa'ya komşu bölgelerden ilim öğrenmek için talebeler bu şehre akın etmişlerdir³⁶.

Elde edilen bilgilere göre Kano'da sadece XV. yüzyıl başlarında kurulan ve yüzyıllarca hizmet veren önemli medreseler arasında *Kabara*, *Naib* ve *Madabo* medreseleri zikredilebilir³⁷.

Kabara Medresesi: Şeyh Ömer b. Muhtar 1787 yılında Kano'ya geldiğı zaman bu medreseyi kurmuştur. Genç olduğu dönemde ilim tahsil etmek için Batı Sudan'da bazı şehirlere yolculuk yapan Şeyh Ömer, daha sonra tasavvufla meşguliyeti tercih ederek uzlete çekilmiştir. Şeyh Osman b. Fodyo, ıslah hareketinin başlarında ondan Kano şehrine yerleşmesini ve orada yaşayanları İslâm'a davet etmesini istemiştir. O da Kano'ya geldiğinde Adakawa mahallesinde yerleşmiş ve İslâmî davete başlamış, cihadın

³⁵ C.W.J. Captain, *The Making of Northern Nigeria*, London: Macmillan and CO Limited, 1911, s.257.

³⁶ Ahmed, age, s.397-398.

³⁷ Ali Ebu Bekir, *es-Sakâfetu'l-Arabiyye fi Nijerya*, Nijerya, 1960, s.169-172.

sona ermesinden sonra Kabara'ya geçmiştir. Şeyh Ömer'in İslâmî ilimler ve özellikle tevhid bahsinde son derece önemli bir birikime sahip olduğu belirtilmektedir.

Naib Medresesi: Medresenin kurucusu Şeyh Süleyman olup bir süre Kano Camii'nin imamlığını yapmıştır. Ölümünden sonra torunu Şeyh Adem, medresedeki ilmi faaliyetlere devam etmiş, onun da vefatından sonra kardeşi Şeyh Talha uzun bir süre medresede müderrislik yapmıştır.

Madabo Medresesi: XIX. yüzyıl ortalarında Şeyh Ömer Baajomi tarafından kurulmuştur. Özellikle fıkıh ilminde uzmanlaşmış olup Halil b. İshak'ın *Muhtasar*'ı ve İbn Ebi Zeyd el-Kayravanî'nin *er-Risale*'si ve diğer birçok hukuk kitabını öğretmiştir. Vefatından sonra oğulları Abdurrahman es-Suyutî ve Şeyh Abdullah ona varis olmuşlardır. Bu ikisi de babaları gibi hukukçu olmakla birlikte nahiv ve tasavvufî metinleri okutma konusunda da oldukça becerili idi.³⁸

B. KATSİNA'YA İSLÂM'IN GİRİŞİ

Sultan Muhammed Korau, Katsina bölgesinin ilk otantik Müslüman hükümdarı olarak kabul edilmekle birlikte İslâm'a kimin aracılığıyla girdiği bilinmemektedir. Wangarawa âlimleri, 14. yüzyılın ortasında Kano'ya girdikleri gibi, Katsina'ya da ulaşmışlardı. Büyük âlim Muhammed el-Maghili de 1493 yılında Katsina'ya gelmiş ve bundan birkaç yıl sonra, Maklûf Ali adında diğer bir âlim de İslâmî ilimleri öğretmek amacıyla orada bulunmuştur³⁹.

Sultan Muhammed Korau'nun müslüman olması daha çok Batı ve Kuzey Afrika arasındaki ortak ticaret ilişkileriyle gerçekleşmiştir. Wangarawa âlimleri bu bölgeye gelmeden önce saltanatı boyunca Pagan inancına karşı mücadele etmiştir⁴⁰. Vefatından sonra yerine geçen oğlu İbrahim Sauri (1353-1355) babasının başlattığı İslâm'ı yayıma politikasını devam ettirmiştir⁴¹. Bu anlamda, âlimlere yardım ederek, onlarla yakın ilişki

³⁸ Ebu Bekir, age, s.169-172.

³⁹ Clarke, age, s.64.

⁴⁰ Atiyye Mahzume el-Feytûrî, *Dirâsât fî Tarihi İfrîkiyye ve Cünûbu's-Sahra*, Bengazi, 1998, s.217.

⁴¹ Recep Muhammed Abdülhalim ve diğer., *el-Mevsûâtü'l-İfrîkiyye Lemhât min Târîhi'l-Kâretü'l-İfrîkiyye*, Dâru Mevdî Mahmûd li't-Tibâi, 1997, s.211.

kurarak, İslâm'ın yayılmasına ve gelişmesine vesile olmuştur. Böylece Katsina, Hausa bölgesinin en önemli İslâm ilim merkezlerinden biri olmuştur. Bundan sonraki Sultan Maji İbrahim döneminde (1494-1520) camileri inşa edilmiş ve el-Maghili gibi büyük âlimlerin buraya gelişiyle İslâm dini, büyük ölçüde yayılma ve yükselme göstermiştir⁴².

el-Maghili, Katsina'nın İslâmî eğitim-öğretim ve kültür bakımından dikkate değer bir standarda ulaşmasında ciddi katkılar sağlamış ve ideal bir İslâmî toplumu oluşturmada gerekli yeni sosyo-politik ve kültürel vizyonlar geliştirmiştir. Şüphesiz el-Maghili, Katsina'da hem öğretmen hem kadı hem de resmi müftü olarak görev yapmış ve son derece başarılı çalışmaları sebebiyle, bazı eserlerde, Kastina'ya İslâm'ı ilk getiren kişi olmadığı halde bu dinin bölgeye ilk taşıyıcısı olarak belirtilmiştir⁴³.

XVI. yüzyılın sonlarında Marakeş istilâsının ardından bir İslâm devleti olan Songay'ın parçalanmasını müteakip Hausa bölgesine Timbuktu, Gao ve Cuney'den göç eden birçok âlim için Kastina bir sığınak olmuştur. Bu dönemde Kastina bilimsel olarak gelişmiş ve yüksek öğrenim görmek isteyen öğrenciler için ilgi odağı olmuş ve Batı Afrika'nın önde gelen ilim şehirleri arasında yerini almıştır. Katsina şehri halkı adalet, namus ve iyi ahlâkla tanınmış ve çok fazla eğitim kurumuna sahip olmuştur⁴⁴.

Katsina'da kurulan medreseler arasında ise *Hanbeliyyîn*, *Darma* ve *Sûku'l-Kadîme* medreseleri oldukça önemlidir⁴⁵. Hanbeliyyîn Medresesi, şehirde İslâmî ilimlerin yayılmasına katkıda bulunan medreselerin en önemlilerinden biridir. Medrese mezunlarının çoğu kadılık görevini üstlenmiştir. Medrese Mali'den gelen Âlim Muhammed Gigama tarafından kurulmuştur. Fıkıh konusundaki uzmanlığı ve mütevazılığıyla ünlenen bu âlimin vefatından sonra yine bir ilim adamı olan oğlu Muhammed Zâki, ondan sonra da aynı adı taşıyan oğlu Muhammed medresede ilmî faaliyetleri sürdürmüş, nihayet onun da ölümünden sonra medrese oğlu Ahmed

⁴² et-Tayb Abdulrahim el-Fulanî, *el-Felâta fi İfrikiiyye ve Mesahametuhum el-İslamiyye fi's-Sudan*, Daru'l-Kitab el-Hadis, 1.bs., Kuveyt, 1994, s.136.

⁴³ İsmâ'ila A. Tsiga - Adamu, Abdulla U., *Islamic and the History of Katsina*, First Published, Nigeria, 1997, s.46.

⁴⁴ Ahmed, age, s.412.

⁴⁵ Ebu Bekir, age, s.177.

Hanbelî'ye geçmiştir. Güçlü bir ilim adamı olan Ahmed Hanbelî'nin ilmî kişiliği ve şöhretinden dolayı medresesi ve ailesi "Hanbeliyyîn" adını almışlardır.

Diğer önemli bir medrese olan Darma, Şeyh Osman b. Fodyo'nun öncülük ettiği İslâmî ıslah hareketininin başlamasından önce kurulmuştur. Medrese, Fıkıh ve Arap dili hocalığı yapan Şeyh Ebu Bekir tarafından yaptırılmıştır. Vefatından sonra, yetiştirdiği bir âlim olan oğlu Muhammed Musallâtî ve onun da ölümünden sonra oğlu el-Hassan Sudangi bu ilmî faaliyetleri devam ettirmiştir.

Zikredilecek son medrese Sûku'l-Kadîme adını taşımakta olup kurucusunun atalarının Mısır'dan geldikleri ifade edilmektedir. Kanem-Borno'da uzun süre kaldıktan sonra dedeleri Osman b. Yahya b. Muhammed el-Bukri Katsina'ya yerleşmiştir. Büyük bir âlim ve hafız olan bu zatın Ladan lakabına sahip olan oğlu Muhammed tarafından bu medrese kurulmuştur. Dönemin büyük âlimlerinden sayılan ve Maliki fıkında uzman kabul edilen bu müderristen sonra gelen nesiller medresede ilmî faaliyetlerin giderek artmasına oldukça önemli katkı vermişlerdir.⁴⁶

C. ZARİA'DA İSLÂM'IN YAYILIŞI

Zaria bölgesinde Paganizmin yaygın bir şekilde uygulandığı dönemde çok az sayıda İslâm dinini seçen kişi bulunmaktaydı. Bir dönem Songay devletine bağlı Zaria, XI. asırda Marakeş savaşı sonrasında köle ticaretinin merkezi haline gelmiştir. Zaria emirliğinin ilk Müslüman hükümdarının, X. yüzyılda Sultan Muhammed Rabo olduğu bilinmektedir. Halkın İslâmlaşma süreci ise XIV. yüzyılda ticaret aracılığıyla gerçekleştirilmiştir⁴⁷.

Zaria'da hüküm süren kralların bir kısmı Müslüman, bir kısmı da putperest inancına mensup idi. Örneğin 1742'den 1802'ye kadar hâkimiyetini sürdüren Sultan Jatau'nun İslâm'a girmesiyle bölgede bir caminin inşa edildiği bilinmektedir. Bu sultanın ölümünden sonra yerine geçen ve iki yıl süren krallığı sırasında oğlu Makau'nun ise putperest inancına geri döndüğü ve hatta aynı inanca mensup bazı

⁴⁶ Ebu Bekir, *es-Sakâfetu'l-Arabiyye Fî Nijerya*, Nijerya, 1960, s.177.

⁴⁷ Muhammed Şâkir, *Tarihu'l-İslami et-Tarihu'l-Muâsir Garbi İfrikiiyye*, 2.bs., Bayrut, 1997, s.275.

kişilerin desteğiyle babasının inşa ettiği camiyi yıktırıldığı belirtilmektedir. O sıralarda Gobir'den (1804) yükselen Fulani İslâmî hareketini duyan önemli ilim adamlarından Malam Musa (öl. 1821), Gobir'e gidip Shehu Usman b. Fodyo'dan İslâm sancağını taşıyan bir orduyla Zaria'ya gelmiş ve putperest hükümdarı oradan uzaklaştırmıştır. Putperest kral Makau, bugünkü Abuja'da putperestlerin bulunduğu bölge olan Zuba'ya kaçmıştır. Bunun üzerine Malam Musa devletin başına geçmiş ve bir süre Zaria'yı yönetmiştir. Vefat edince Yamusa (öl.1834), o da ölünce Malam Musa'nın Katsina'da bulunan öğrencilerinden Abdurrahman müslümanların başına geçmiştir. İstisnalar bir tarafa, o günden bu yana, zikredilen bu üç kişinin soyundan gelenler arasından Zaria kralı seçilmiştir⁴⁸.

Zaria'nın en eski eğitim-öğretim kurumları, Hâratu Cuma ve İmam Kûna medreseleridir. Bu medreselerin kuruluşu iki yüzyıl öncesine dayanmaktadır. Bu medreselerin en önemli tesis sebebi olarak İslâm'ın yayılışına katkı olduğu söylenebilir. İslâm dini, XIX. yüzyılın başlarında geniş çapta yayılsa bile, bu iki kurumda ortaya konulan faaliyetler İslâm ilim ve kültürünün daha da genişlemesine fırsat vermiştir.

Zaria'da iz bırakan iki önemli medreseden biri *Hâratu Cuma Medresesi*, diğeri ise *İmam Kûna Medresesi*'dir⁴⁹. Hâratu Cuma Medresesi en eskilerinden biridir. Bu medrese mezunları, başlangıçtan itibaren Zaria şehrinde Cuma namazında görev almalarıyla öne çıkmıştır. Medrese, 1956'da vefat eden Birinci Kadı Muhammed dönemindeki şöhretini ve ilmi çeşitliliğini bir daha yakalayamamıştır.

Diğer medrese İmam Kûna adını taşımakta olup kurucusu Şeyh Harun b. Cibril'dir. Kanım-Borno'dan Hausa bölgesine geldiğinde önce Zaria'da Kuma denilen bir köyde kalmış ve bu âlim aracılığıyla Zaria'daki yaşayan paganların büyük çoğunluğu Müslüman olmuştur. Bunlar arasında Müslüman olduktan sonra adını Muhammed olarak değiştiren Sultan Muhammed Rabo da vardır. Şeyh Harun'un vefatından sonra oğlu İyad da babasının bıraktığı yerden İslâm dinini yayma konusunda büyük gayret

⁴⁸ S.J. Hogben, *The Muhammadan Emirates of Nigeria*, Oxford University, London, 1930, s.88.

⁴⁹ Ebu Bekir, age, s.179-180.

göstermiştir. Onun vefatından sonra ise oğlu ve torunları da aynı çizgiti takip etmiş ve İslâmî ilimlerin yayılmasında önemli rol oynamıştır.⁵⁰

D. GOBİR'E İSLÂM'IN GİRİŞİ

Gobir emirliği Hausa toprağının kuzeyinde yer almaktadır. M. IV. yüzyılın başlarında, Müslüman tüccarlar Gobir bölgesinde İslâm'ın yayılışı bakımından önemli bir etkiye sahip olmuşlardır. Merkez yöneticileri başta olmak üzere Gobir halkının, Songay Sultanlığı'nın ilk sultanı olan Askia Muhammed (1493-1528) döneminde İslâm'ı kabul ettikleri söylenmektedir.⁵¹

Ticaret yollarıyla Kuzey Afrika'ya bağlı olan Gobir'de İslâm'ın yayılışı konusunda Takda kentinin de büyük rolü olmuştur. Çölde bulunan en önemli İslâmî merkezlerden biri olarak kabul edilen Takda kentine de ziyarette bulunan İbn Battuta'nın gözlemleri bu bilgiyi doğrulamaktadır. Takda halkı, geçimlerini bakır çubuklar çıkarmak ve Timbuktu'ya kumaş ve ayakkabı ihraç etmek suretiyle büyük kâr elde ederken bir yandan da İslâm kültürünün bölgeye yayılması konusunda son derece gayretli olmuşlardır.⁵²

Bu dört Hausa krallığı dışında kalan kralların inancı genellikle pagan ya da pagana benzer bir görünüm arz etmektedir. Bunlar, zaman zaman kendi kimliklerini gizleyip müslüman ismini taşısalar da pagan geleneğini aslında hiçbir zaman terketmemişlerdir.

Hausa bölgesinde eskiden günümüze kadar gelen yaygın bir kurum olarak Kur'ân medreselerinden de bahsetmek gerekir. "Makarantan Allo" adıyla bilinen Kur'ân medreselerinde verilen eğitimde temel İslâm bilimleri sistematik bir şekilde yoğun olarak verilmiştir. "Makarantan Allo"nun iki çeşidi vardır:

Birinci türünde, Kur'an-ı Kerim hafızlığı yapıldıktan sonra Tefsir, Fıkıh, Arapça ve fen bilimleri gibi alanları kapsayan bir eğitim verilmektedir. Bu tür medreseler Hausa

⁵⁰ Ebu Bekir, age, s.179-180.

⁵¹ Abdülhalim ve diğer., age, s.213-214.

⁵² Abdülhalim ve diğer., age., s.215

bölgesinde özellikle XIX. yüzyılın sonlarında, Şeyh Osman b. Fodyo'nun önderliğinde Fulanî kabilesinin hareketinden sonra yaygınlaşmıştır. Kuzeyde ve ülkenin ortasında yüzlerce Makarantan Allo açılmıştır. Bu sistemde eğitim, bir ağacın altında ya da bir şeyhin evinde yapılmaktadır. Şeyhin oturduğu yer mütevazı bir şekilde inşa edilmekte ve talebeler onun etrafında tam ya da yarı bir daire şeklinde ahşap panellerde bulunmakta ve dersler sırasında siyah sıvı (mürekkep) ve ottan yapılmış bir kalem ile yazı yazılmaktadır.⁵³

“Makarantan Zaure” adı verilen ikinci türde ise şeyh, bir inç kadar yüksek bir katta oturur, her öğrenci okumak için odaya kitabıyla girer, şeyh de ona derste okunan metnin her kelimesini açıklardı. Derse geç gelen öğrenci sırasını bekler ve böylece kendi dersi dışındaki diğer dersleri de dinlemiş olurdu. Sabah erkenden gelip ders veren ve sonra da geçimini sağlamak için tarım, hayvancılık, dikim veya yazı gibi işlerle uğurlaşanlar da vardı. Bazı hocalar ise gün batımına kadar namaz, yemek gibi ihtiyaçlar dışından meclisten kalkmazlardı.⁵⁴

Bu iki medrese türü Nijerya'nın kuzeyinde özellikle Hausa toplumunda yaygındır. Aralarındaki bariz farkı şöylece belirtebiliriz. Makarantan Allo anaokulu ve ilkokul gibi 5-15 yaşları arasında olan çocukların yetiştirildiği, Makarantan Zaure ise bekâr ya da evli yetişkin kişilerin ders almak için geldikleri yerlerdir. Bu okullarda okutulan ilk kitap *Ta'limü'l-Müte'allim* olup bunun tamamlanmasından sonra okunacak kitap dersin hocası tarafından belirlenirdi.

⁵³ Kadramârî, age, s.14.

⁵⁴ el-İlorî, age, s.78.

Nijerya'da Makarantan Allo'da ders gören öğrenciler

Makarantan Zaure'de ders veren bir hoca.

II. BATI AFRİKA'DA KURULMUŞ OLAN İSLÂM DEVLETLERİ

A. GANA SULTANLIĞI

Batı Afrika'da kurulan ilk büyük devlettir. Kuruluşu milattan önceki yıllara dayanır. En güçlü olduğu dönemde sınırları Batı Sudan'a kadar uzanmaktadır. Kuruluşunda Berberiler zemin oluşturmuştur. Daha sonra siyahilerin eline geçmiştir. Ülkede birçok etnik grup bulunmaktadır. Nüfusun çoğunluğu Bafur etnik grubu ile Berberiler'den oluşmaktadır.

Ülkenin ilk yönetim yeri Gana, aynı zamanda ilk kurucularının isimlerinden biridir. Devlet daha sonra merkezini Kumbisalih'e taşımıştır. Ülke yeraltı kaynakları bakımından zengindir. Özellikle altın madeni sayesinde ismini tüm dünyaya duyurmuştur. Altın madeni diğer komşu ülkelerin dikkatini bu coğrafyaya çevirmelerine sebep olmuş, dolayısıyla bu da birçok anlaşmazlığın ortaya çıkmasına yol açmış, savaşlara sebebiyet vermiştir.

Ülkeye gelen tüccarlar kendi kültürlerini de bu ülkede yaymaya başlamıştır. Özellikle kuzeyden gelen Murabıtlar, İslâm dininin yayılmasına zemin oluşturmuştur. Müslüman âlimler ve seyyahlar altın, fildişi, bakır gibi birçok değerli maden taşıyan kervanlarla kuzey bölgesindeki Gana İmparatorluğu'na gitmişler ve ülke hakkında bilgileri eserlerinde dile getirmişlerdir. Bu bilgiler ışığında Gana en iyi dönemini binli (1000'li) yıllarda yaşamıştır.⁵⁵

9. ve 10. yüzyıllarda sahip olduğu ihtişamlı dönemi geride bırakan Gana İmparatorluğu'ndaki İslâm nüfuzu, özellikle Berberi kabilesine mensup Murabıtlar'ın Batı Afrika'daki fetihleriyle zayıflamaya başladı. Murabıt emiri Ebubekr bin Ömer Gana'nın merkezi olan Kumbisalih'i 1076 yılında alınca Batı Afrika'nın bu ilk imparatorluğu yıkılmış oldu. Bu süreçte önce dört küçük parçaya ayrılan ülke, 1240 yılında Mali İmparatorluğu tarafından topraklarının tamamının ele geçirilmesiyle

⁵⁵ İrfan Aycan - Nahide Bozkurt - Hasan Kurt - Mehmet Özdemir- İbrahim Sarıçam, *İslam Tarihi* c.I, 1. bs., Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi, 2012, s.252.

tamamen yok olmuştur Artık bu coğrafyanın altın ve diğer değerli madenlerin yeni sahibi Mali İmparatorluğu olmuştur.⁵⁶

B. MALİ SULTANLIĞI

Suncata Keita, 1235 yılında Susu kralı Sumaoro Kante'ye karşı yaptığı savaşta zaferle ayrılması sonucu Mali İmparatorluğu kurulmuştur. Sultan bu tarihten itibaren yer altı kaynakları bakımından oldukça zengin ve özellikle altın madenlerinin bolca bulunduğu Bambuk, Aşağı Senegal ve Gambiya'yı da içine alan ve Atlas Okyanusu'na kadar uzanan bölgeyi imparatorluğun topraklarına katmıştır. Kuruluşundan yaklaşık 100 yıl sonra iç çekişmeler ve dış müdahaleler sonucunda imparatorluk giderek zayıflamıştır. İmparatorluk, en parlak dönemini Sultan Mense Kanku Musa döneminde yaşamıştır. Bu dönemde imparatorluğun sınırları Gine ormanlarından Sahra çölüne ve Atlas Okyanusu'ndan bugünkü Nijerya'ya kadar genişlemiştir.⁵⁷

Savaşlarda elde ettiği zaferler sonucu kralın Mısır ve Hicaz'da gördüğü saygınlık daha da artmıştır. Böylece kısa sürede Mali Sultanlığı'nın şöhreti İslâm coğrafyasının diğer bölgelerine de ulaşmıştır. Mense Musa'nın ölümü üzerine tahta geçen oğlu Mense Süleyman (1341-1360) Sultanlığın bu ihtişamını devam ettirmiştir. Ülkenin refah seviyesi ve emniyetini daha üst bir noktaya taşımayı başarmıştır. Dine son derece bağlı olan ve İslâm'ın esaslarını uygulamaya çalışan Mense Süleyman, devletin sınırlarını bugünkü Nijer devletine, oradan Atlas Okyanusu ve Ekvator ormanlarına kadar genişletmiştir. Zamanla gerek iç kavgalar gerekse dış müdahaleler sonucunda imparatorluk gün geçtikçe gücünü kaybetmiştir.⁵⁸

Devletin sahip olduğu zengin yer altı kaynakları komşu devletlerin gözünü bu ülkeye çevirmesinin en büyük nedenidir. Sultanlık 14. yüzyılının sonlarından itibaren dağılmaya başladı. Bu zayıflama sonucu ülke Songay Sultanlığı kontrolü altına girmiştir.

⁵⁶ Aycan - Bozkurt - Kurt - Özdemir - Sarıçam, age, s.252.

⁵⁷ Aycan - Bozkurt - Kurt - Özdemir - Sarıçam, age, s.252, s.252-253.

⁵⁸ Aycan - Bozkurt - Kurt - Özdemir - Sarıçam, age, s.253.

C. SONGAY SULTANLIĞI

1275'te Gao'da Ali Kolon tarafından kurulan Sünni bir hanedan, 1282'te Mali İmparatorluğu'na bağlandıysa da 1400 yılında tekrar bağımsız olmuştur. Çeşitli savaşlar sonrasında Tevarikler'in eline geçen şehir, ülkenin 17 ve 18. sultanı kabul edilen Sünni Aliber tarafından geri alınmıştır. Çeşitli etnik grupların yaşadığı ülkede birçok bölge Aliber tarafından kontrol altına alınarak Sultanlık yeni bir adım atmıştır. Aliber, 1460 yılında Tevarikler'i Timbuktu'dan çıkarmıştır. 15. yüzyılda en geniş topraklara sahip olan Sultanlık, 28 yıl boyunca hâkimiyetini sürdürmüştür.

Sultanlığın temelini atan ve putlara taptığı söylenen Aliber, zamanın âlimlerinin etkisinden uzak kalmak için onlarla mücadele etmiş ve üzerlerinde ciddi baskılar kurmuştur. İslâm dininin bölgede giderek artan nüfuzu karşısında Sünni Ali Gurma üzerine sefer düzenleme kararı alan Sünni Aliber, buna hazırlık yaptığı sıralarda (1492) ölmüştür. Ülkedeki etnik grupların liderleri Aliber'in oğlu Sünni Baru'nun tahta geçmesini engelleyerek, âlimlerle daha barışık bir siyaset izleyen Aliber'in yeğeni kumandan Muhammed Ture'yi tahta geçirdiler. Ture, ulemanın da görüş ve kanaatleri doğrultusunda bundan böyle sultanlığın başına geçenlere "Askiya" unvanının kullanılmasını benimsemiştir. Kendisi de Askiya Muhammed ismiyle tanınmış olup İslâm şeriatının esaslarına dayalı bir devlet düzeni kurmuştur.⁵⁹

Askiya Muhammed 1495'te hac seyahatinde 100.000 altın sadaka vererek Mali sultanı Mense Kanko Musa'yı geride bırakmış ve Biladussuda'nın yeni halifesi unvanını kazanmıştır. Askiya Muhammed zamanında ülkenin toprakları iyice genişlemiştir. 1528 yılında Askiya Muhammed gözlerini kaybedince oğlu Askiya Musa devletin başına geçmiştir. Onun zamanında iç karışıklıklar giderek artmış, kardeş kavgaları başlamış ve devletin düzeni bozulmuştur. 1530'lu yıllarda devletin başına dört sultan daha geçmiştir. Daha sonra Askiya Davud tahtı ele geçirmiş ve devleti yeniden eski gücüne kavuşturmuştur.⁶⁰

⁵⁹ Daniel F. McCall - Norman R. Bennett, *Aspects of West African Islam*, 5.baskı, Boston: Boston University African Students Center, 1971, s.43-44.

⁶⁰ Aycan - Bozkurt - Kurt - Özdemir - Sarıçam, age, s.253-254.

Askiya Davud zamanında Timbuktu büyük bir ilim merkezi haline geldi. Songay Sultanlığı, Osmanlı Devleti ile kültürel ve ekonomik ilişkiler geliştirdi. Askiya Davud'un ölümüyle birlikte sultanlıkta çöküşe geçmiştir. 16. yüzyılın başında İspanyolların Kuzey Afrika'daki birçok şehri ele geçirmesi üzerine Songay'daki Müslümanların isteği ile Cezayir, Tunus ve Trablus Osmanlı Devleti hakimiyetine girmiştir. III. Murad zamanında da Songay Sultanlığı, Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler kurmuştur. Osmanlı'nın desteğiyle Sadiler Sultanı Ebumervan Abdülmelik, Vadilmehazin savaşında ölünce kardeşi Ahmed Mansur sultan ilan edildi. Bu zaferden sonra Ahmed el-Mansur 1591'de Songay Sultanlığı'yla savaşarak bu devlete son vermiştir.⁶¹

16. yüzyılda Timbuktu Afrika'nın en önemli merkezi olmuştur. Burada yetişen âlimler Mekke ve Kahire'ye seyahat ederek İslâm dünyasının ilmî, fikrî ve kültürel birikimine katkı sağlamıştır. Daha sonraki yıllarda birçok âlim bu Timbuktu'ya gelerek burada eğitime devam etmiştir. Bu yıllarda şehirde yaşayan nüfusun yaklaşık ¼'ü öğrencilerden oluşuyordu.

⁶¹ Aycan - Bozkurt - Kurt - Özdemir - Sarıçam, age, s.254.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
NİJERYA'DA OSMAN BİN FODYO'NUN İSLAH HAREKETİ VE
ORTAYA ÇIKAN DİNİ GRUPLAR

I. OSMAN BİN FODYO VE ISLAH HAREKETİ

A. OSMAN B. FODYO'NUN NESEBİ VE TAHSİL HAYATI

Şeyh Osman b. Muhammed Fodyo b. Osman b. Sultan b. Harun b. Ahmed b. Senb b. Masran b. Eyyub b. Ebi Bekir b. Musa Aralık 1754 yılında Maratta eyaletinde bulunan “Kawonni” kasabasında dünyaya geldi. On beşinci atasının yakınlarıyla birlikte Senegal’deki Futa Toro’dan Kawonni toprağına göç ettiği kaydedilmiştir. Ünlene kısa adıyla Dan Fodyo, gençlik yıllarında ailesiyle beraber Degel köyüne göç ederek yerleşmiştir. Ailesi, İslâmî ilimler ve fetva sahasındaki derin bilgisiyle tanınmaktadır. Ataları uzun zaman önce İslâm dinini benimsemiş ve babası, hayatının sonuna kadar ilim peşinde koşan bir âlim olarak tanınmıştır. Osman b. Fodyo daha küçük yaşlarda iken tahsilini (Hafızlık, Temel İslâmî İlimler ve Arapça) babası, annesi ve ninesinden görmüştür. Gerçekten de Fulani halkının kadınlarını Temel İslâmî İlimleri (Arapça okuma ve yazma ve Kur’ân-ı Kerim’i ezberleme) geliştirme konusunda önemli bir birikime sahip oldukları ve bu ilimlerin öğretilmesinde büyük gayret gösterdikleri bilinmektedir.⁶²

Yedi yaşında iken Kur’ân-ı Kerim hafızlığını tamamladığı rivayet edilen Osman’ın, daha sonraki dönemlerde bunun faydasını özellikle girdiği birtakım mahkeme duruşmalarında görmüştür. 20 yaşında iken cami kürsülerinde insanların karşısına çıkıp vaaz verdiği ve değişik ortamlarda tebliğ faaliyetlerinde bulunduğu aktarılmaktadır. Bu durum, onun daha küçük yaşlarda iken İslâmî ilimler konusunda birikimli ve olgun bir muallim haline geldiğinin de bir göstergesidir. Hausa toprakları ve kültüründe Osman b. Fodyo’yla başladığı kabul edilen bu geleneğin günümüzde de devam ettirildiği ve

⁶² Abdullah Muhammed el-Amin Usman, “Hareketi Şeyh Osman b. Fodi el-İslahiye fi Garbi’l-İfrikiiyye”, *Sudan Davriyyetu kan et-Tarihiyye*, c.26, sy.26 (2014), s.10.

bundan dolayı günümüz Hausa topraklarında 5, 6 ve 7 yaş gruplarındaki çocukların Kur'ân Kerim'i ezberlemeleri nadir görünen bir durum değildir.⁶³

O zamanlardaki eğitim-öğretim geleneğine uygun olarak Osman b. Fodyo, ilim tahsil etmek için bazı seyahatler yapmıştır. Dönemin uygulamaları çerçevesinde ders müfredatları ilgili ilimde derinleşmiş âlimlerin uygun gördüğü kitaplara göre belirlenmekteydi. Öğrenci takip edeceği kitap ve programları bitirdikten sonra ilmî anlamda daha da derinleşmek için başka bir müderrisin yanına giderdi.

Medreselerdeki eğitim süreci genel olarak belirli bir yaş veya döneme bağlı kalmaksızın karma bir şekilde gerçekleştirilirdi. Farklı yaş kategorilerindeki öğrenciler birlikte ders görmekteydi. Bu yönüne uygun olarak Osman b. Fodyo da, Halil b. İshak'ın *el-Muhtasar* eserini amcası Şeyh Osman b. Emin'in yanında tamamlamıştır. Şeyh Osman, ilmî kişiliği yanında dindarlığı ve emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker, yani iyiliği emredip kötülükten alıkoyma konusundaki faaliyetleriyle de meşhur olmuştur. Şüphesiz ki Osman b. Fodyo, yanında kaldığı yaklaşık iki yıl boyunca bu amcasından büyük bir ölçüde etkilenmiştir.⁶⁴

Daha sonra yine aileye mensup en şerefli âlimlerden sayılan amcası Muhammed Sambo'dan ilim tahsil etmiştir. Şeyh Muhammed'in en önemli özelliklerinden biri, kitaba bakmadan Osman b. Fodyo'ya ders anlatmasıydı. Şeyh Muhammed, Osman b. Fodyo'nun *el-Huraşi'nin şerhi* ile *el-Muhtasar*'ı okumasındaki hatalarını düzeltmiştir. Sonraları Mekke'ye giden ve orada on yıldan fazla zaman geçiren Şeyh Muhammed, 1793'te geri dönerek Agadez'de vefat etmiştir.⁶⁵

Daha sonra Osman b. Fodyo, Şeyh Cibril b. Ömer ile tanışmış ve yaklaşık iki sene boyunca onun yanında öğrenci olarak kalmıştır. O dönemde Şeyh Cibril, sürekli seyahat halinde idi. Agadez'e geldiğinde ikinci kez Mekke'ye doğru niyetlenmiş, fakat

⁶³ F. H. el-Masrî, "The Life of Shehu Usman Dan Fodio Before The Jihad", *Nigeria, Historical Society of Nigeria*, c.2, sy.4 (1963), s.436-437

⁶⁴ Usame Abdullah Muhammed, a.g.e., s.10.

⁶⁵ el-Masrî, age, s.437.

babasının izni olmadığından dolayı Osman b. Fodyo ile beraber bu yolculuğa çıkamamıştır. Bu sebeple onu babasının yanına geri gönderen Şeyh Cibril, Hausa bölgesinde İslâm inancını yaymak için vaaz ve irşad faaliyetleri gerçekleştirmeye devam etmiş, ancak onun bazı reform içeren görüşleri Hausa sultanlarını rahatsız etmiştir.⁶⁶

Hiç şüphe yok ki Osman b. Fodyo, Şeyh Cibril b. Ömer'den çok etkilenmiştir. Bu halini anlatmak için kaleme aldığı bir beytinde şöyle ifade etmiştir:

*“Üzerime söylenen sözler güzel niyet ise / Cibril'in dalgalarının dalgasıyım”.*⁶⁷

Şeyh Cibril ile Osman b. Fodyo arasındaki tahsil süreci kısa da olsa, onun üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Bu sırada Osman b. Fodyo, Hausa bölgesinde gayriislâmî yerel örf ve adetlere karşı verdiği mücadelede büyük bir başarı elde etmiştir. Bu başarının kaynağı büyük ölçüde hocasının fikirlerine olan bağlılığında aranmalıdır. Gerçekten de Şeyh Cibril'in, Osman b. Fodyo'ya manevi alandaki ıslah mücadelelerine bakınca, ona dinî anlamdaki reformist fikirlerini verimli ve başarılı bir şekilde aktardığı anlaşılmaktadır.⁶⁸

Bazı yazarlar Osman b. Fodyo'nun ıslah hareketinin, Muhammed b. Abdülvehhhab'ın görüşlerinden etkilendiğini iddia etmişlerdir. Ancak bu iddianın tarihî anlamda bir temeli yoktur. Şimdiye kadar Osman b. Fodyo'nun Vehhabilik'ten etkilendiğine dair iddialar sadece faraziyelerden ibarettir. Şeyh Osman'ın, Muhammed b. Abdülvehhhab'ın görüşlerinden etkilenmediğini söyleyen Abdullah el-İlori, bu hususta birkaç tespitte bulunmuş ve her iki kişinin “davet ve hareket” anlayışları arasında bir alâka ve irtibat bulunmadığını üç açıdan değerlendirmiştir:

1) Vehhabiliğin ilk ortaya çıkışı 1153 yılında Necd bölgesinde olmuş ve bundan yaklaşık 27 yıl sonra (1180) Osman b. Fodyo'nun ıslah hareketi başlamıştır. 1180'li

⁶⁶ el-Masrî, age. s.488.

⁶⁷ Balogun, İsmâ'ila A.B., “The Life and Work of The Mujaddid of West Africa, Uthman b. Fudi Popularly Known as Usmanu Dan Fodio”, *Islamic Research Institute*, İslamabad: International Islamic University, c.12, sy.4 (1973), s.247.

⁶⁸ Balogun, age, s.274.

yıllarda Vehhabilik hareketi ne Hicaz bölgesinde ne de İslâm dünyasında kabul gören ve tanınan bir durumda değildi.

2) Allah Teâlâ, Osman b. Fodyo'ya hac veya umreyi ifa etmeyi nasip etmediği gibi onun herhangi bir Arap ülkesine de gittiğine dair kayıt da yoktur. Böyle bir durum söz konusu olsaydı hayat hikâyesini kaleme alan müridleri, şüphesiz yazılarında buna da yer verirlerdi.

3) Öte yandan doktrinel bakımdan ikisi arasında ciddi farklar bulunmakta olup bu hususların her biri Osman b. Fodyo'nun Muhammed b. Abdülvehhab ile bir bağlantısı olmadığını açıkça göstermektedir.

a) Osman b. Fodyo, Malikî Mezhebi, Eş'arî akidesi ve Kadirî tarikatına bağlı bir âlim idi. Muhammed b. Abdülvehhab ise Hanbelî Mezhebi'ne mensup olup selefi idi. Onun doktrininin tarikatlara tamamen karşı olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı Osman b. Fodyo ile yakından ve uzaktan bağlantı olmadığı da aşikârdır.

b) Osman b. Fodyo başta olmak üzere onun kardeşi Abdullah, oğlu Muhammed ve müridlerinden hiç birinin eserleri ya da şiirlerinde Muhammed b. Abdülvehhab hakkında bilgi aktarılmamıştır.

c) Osman b. Fodyo, Hz Peygamber ve evliyalara tevessüle inanan âlimlerden olup şiirlerinde Hz. Peygamber (as), sahabiler ve evliyalara tevessül konusuna yer vermiştir.⁶⁹ Vehhabilik inancında ise böyle bir anlayışa asla yer verilmediği tartışmasızdır.

B. OSMAN BİN FODYO'NUN MÜDERRİSLİĞİ VE TEBLİĞ AŞAMASI

Şeyh Osman b. Fodyo yirmi yaşında iken (1188 /1774) ıslah hareketi açısından yeni bir aşamaya geçmiştir. İlim tahsiliyle ilgili seyahatinden sonra memleketi olan Degel'e yerleşmiştir. Daha sonra da İslâm'a davet etmek için büyük bir gayret içine girmiştir. Bu ıslah hareketi davasında en çok bidatleri ortadan kaldırması, içkinin

⁶⁹ el-İlorî, age, s.143-144.

yasaklanması, evliya türbelerinin ibadet yeri edinilmemesi, putperest ayinlerde putlara kurbanların adanmaması, putların şerefine içkilerin akıtılmaması, yiyeceklerin helal ve haram oluşuna dikkat edilmesi, İslâm kurallarına uymayan evliliklerin yapılmaması, erkek ve kadınlar arasında miras dağıtılmasının İslâm miras hukukuna göre dağıtılması gibi uygulamaları yürürlüğe koymak için mücadele vermiştir. Yani İslâm ahlâk ve terbiyesinin temelini oluşturan “emr-i bi’l-ma’ruf ve nehy-i ani’l-münker” ilkesi altında yaşamayı yaygınlaştırmak için büyük çaba sarfetmiştir. Onun asıl amacı, sahih ve sağlam kaynaklara dayalı İslâm anlayışını ortaya çıkarmak ve yüzyıllar boyunca Hausa bölgesinde oluşan ve gelişen kötü yerel âdet, örf ve gelenekleri düzeltmek için mücadele vermektir.

Hafta içinde talebelere hadis, tefsir, fıkıh gibi İslâmî ilimler çerçevesinde dersler veren Osman b. Fodyo, hafta sonlarında ise halkına vaaz ederdi. Ona bu hizmetleri sırasında yardımcı olan kardeşi Abdullah, daha sonra onun en güvenilir yardımcısı olmuştur.⁷⁰

Degel’de vaaz ve irşat faaliyetlerine sürdürmekte olan Osman b. Fodyo, bir müddet sonra İslâm dinini tebliği için Kebbi’de bir direniş hareketi başlatmıştır. Bu kapsamda şehirde yaşayan kişilerin sadece itikadî anlayışlarıyla sınırlı kalmayan bir reform hareketini başlatmış ve özellikle kabristandaki mezar ibadetleri, büyücülük, kadın ve erkeklerin uygunsuz bir şekilde serbestçe karışması (ihtîât), İslâm dinine uygun olmayan selâmlaşma, haksız iş uygulamaları ve hijyenden uzak birçok alışkanlıklar gibi İslâmî açıdan asla tasvip görmeyecek yaşam tarzı, âdet, örf ve gelenekleri bırakmayı teşvik etmiştir.⁷¹

Osman b. Fodyo’nun vaaz ve irşad faaliyetleri kendisine kısa bir sürede bir şöhret kazandırmış ve çok sayıda kişinin bundan etkilenmesine sebep olmuştur. Osman b. Fodyo’nun irşad anlayışında sultanları ziyaret etme gibi bir alışkanlığı olmamasına

⁷⁰ Abdullah Hakim Quick, *Aspects of Islamic Social Intellectual History in Hausaland Uthman Bin Fodi*, (Toronto Üniversitesi’ne sunulmuş doktora tezi), Toronto: Toronto Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s.84.

⁷¹ Quick, *age*, s.85.

rağmen halkın teveccühünün kazandıktan sonra Gobir sultanı Bawa'ya ziyaret etmeye karar vermiştir. Kardeşi Abdullah b. Fodyo'ya göre Şeyh Osman, Gobir sultanına İslâm'ın ne olduğu, nasıl anlaşılması ve yaşanması gerektiğine dair açıklamalarda bulunmuş ve kendisinin de İslâm'a riayet ve dikkat etmesi, ayrıca toprağında adaleti sağlamasını ifade etmişti. Gobir sultanı Bawa'yla bu görüşmesinin, Osman b. Fodyo'nun irşad ve vaaz faaliyetlerine olumlu yansımaları olmuştur. Kebbi'deki faaliyetlerinden kısa bir süre sonra Zanfara bölgesine geçen Şeyh Osman, burada beş yıl süren tebliğ ve irşad hizmetleri sayesinde İslâm hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan Zanfara halkının büyük çoğunluğunu cehalet bataklığından kurtarma fırsatı bulmuştur.⁷²

1202/1788-9 yılının sonlarına doğru Gobir'in sultanı Bawa, Kurban Bayramında sarayındaki Maghami denilen yerde toplanmaları için tüm ülkesinin âlimlerini davet etmiştir. Bazı kaynaklar bu davetin, Sultan Bawa'nın, Osman b. Fodyo ve cemaatini ortadan kaldırmaya yönelik bir girişim olduğunu aktarsa da, sonunda sultanın Osman b. Fodyo ile iyi niyetli bir toplantı gerçekleştirdiği ve bir anlaşma yaptığı anlaşılmaktadır. Bu anlaşma çerçevesinde sultanın, Şeyh Osman'a hediye edeceği altınları kabul etmesini istediği, onun da bunun karşılığında sultandan şu beş şeyi talep ettiği belirtilmektedir:

- 1) O bölgede yaşayan kişileri Allah'a davet etmek için kendisine izin vermesi,
- 2) Davetine kabul etmek isteyen hiç kimseye engel olmaması,
- 3) Sarığı olan her erkeğe saygı duyması,
- 4) Bütün mahkûmları serbest bırakması,
- 5) Ülkesindeki vergileri hafifletmesi.

Sultan Bawa, Osman b. Fodyo'nun taleplerini aynen kabul etmiştir. Osman b. Fodyo da İslâmî tebliğine devam etmek için yeniden Zanfara'ya dönmüştür.⁷³

⁷² Balogun, age, s.275-276.

⁷³ el-Masrî, a.g.e., s.441.

Sultan Bawa ayrıca Osman b. Fodyo'dan Kadawa'nın başkentine taşınmasını ve sultanlığa mensup aile üyelerini okutması ve yeni nesile doğru İslâm prensiplerini nakletmesini istemiştir. Bu durum Osman b. Fodyo'nun Kebbi'de vaaz ve irşad faaliyetleri kapsamında yaptığı yolculuktan sonra gerçekleşmiştir. İslâm'ın yayılması için bu fırsatı değerlendirmekte tereddüt etmemiş, böylece Osman b. Fodyo Kadawa'nın başkentine geçerek halka hizmet vermiştir.

Osman b. Fodyo 50'den fazla eser kaleme almıştır. En göze çarpanı ise 1793'te *İhyâü's-Sünne ve İhmâdü'l-Bid'a* adlı eseridir. Bu metin onun en büyük eseri olarak kabul edilmiş ve dönemin âlimleri tarafından büyük ilgi görmüştür. Bu aynı zamanda Osman b. Fodyo'ya "asrın müceddidi" unvanı kazandırmıştır. Bu eserin, Sudan devrimcilerinin çoğu için el kitabı ve İslâmî ilimlerin tüm yönlerini kapsayan en büyük eser olduğu kaydedilmiştir.⁷⁴

Sultan Bawa jan Gwarzo 1794 yılında vefat edince yerine erkek kardeşi Yakub tahta geçmiştir. Bu sultanın da Osman b. Fodyo'yla olan ilişkisi iyi olsa da saltanatı uzun sürmemiştir. Vefatından sonra diğer erkek kardeşi Nafata sultan olunca işler değişmiştir. Çünkü Nafata, İslâm dini hakkında hakaret ve nefret dolu bir görüşe sahipti. Bu sebeple çok geçmeden Şeyh Osman'la olan ilişkileri gergin bir hale gelmiş ve Osman b. Fodyo'nun halk üzerindeki tesirinin saltanatta daha baskın olacağı vehmiyle ona karşı sert bir davranış içine girmiştir. Şey Osman bunu fark edince sarayı terk edip köyüne geri dönmüştür. Böylece Osman b. Fodyo önceki dinî faaliyetlerine daha ciddi bir şekilde devam etmiş ve bu arada Nijeria'nın her köşesinden kendisiyle tanışmak ve irşadından istifade etmek için gelen cemaatin sayısı her geçen gün artmıştır.

Sultan Nafata, Müslüman nüfusunun sürekli artması ve her bölgeden büyük gruplar halinde Osman b. Fodyo'nun ziyaret ediliyor olmasını saltanatı için bir tehdit olarak görmüş, böyle devam etmesi durumunda halkının desteğini kaybedeceğini tahmin etmiş, dolayısıyla sultanlığın elden gideceğinden korkmuştur. Bütün bu sebeplerle

⁷⁴ Umar Muhammed Şerif bin Ferid Abu Alfa, *Zaman n Nasaara*, 1.bs., Bahia: Sankore, 2015, s.18.

memleketin her tarafında vaaz ve irşad faaliyetlerini yasaklayan resmî bir kararname çıkarmıştır.

Bu kararnamede şu şartları yer almaktaydı:

1) Osman b. Fodyo dışında kimse vaaz vermeyecektir.

2) İslâm'ın daha çok yayılmasına izin verilmeyecek ve Müslüman bir ailede doğmamış olanların eski dinlerine dönmeleri sağlanacaktır.

3) Erkekler sarık, kadınlar da peçe takmayacaktır.

Osman b. Fodyo 1797 yılında cemaatindeki erkeklerin sarık, kadınların da peçe takmaları ve silah taşımalarını teşvik edecek bir şiir yazdı. Zira ona göre bütün bu uygulamalar Hz. Peygamber'in (as) sünnetine dayanmaktadır. Elbette bu, otoriteye bir başkaldırı anlamına geliyor ve bir kırılmanın başlangıcı oluyordu. Bu şiirin yaygınlaşmasıyla Hausa toprağında Fulani, Huasa, Nupe'deki Şeyh Osman sempatizanları silahların toplanması ve kâfirlerin yetkisi altındaki kişilerin göçmeleri için hazırlık yapmaya başlandı. 1803 yılında Osman b. Fodyo *Mesâilü'l-Mühimme* adlı bir eser kaleme almıştır. Bu eserin önemle üzerinde durduğu konu, kâfirlerin müslüman topraklardan hicret etme zorunluluğu ve bütün Müslümanların emire biat etmelerinin gerekliliği hakkındadır.⁷⁵

On dokuzuncu yüzyılın başlarında Şehu'nun gücü büyük bir boyuta ulaştı. Çünkü bu dönemde Şehu (Shehu), Gobir, Zanfara ve Kebbi'den gelen ve zor zamanlarında kendisine destek vermeye can atan samimi taraflar kitlelerine sahip bulunmaktaydı. Osman b. Fodyo'nun, karizmasının zirvede bulunduğu 1804 yılında Şehu'ya ve onun vazgeçilmez sayılan fikirlerine ileri düzeydeki bağlılık bunun bir göstergesidir.

“1802 yılında Nafata'nın yerine iktidar koltuğuna oturan oğlu Yunfa, cemaate karşı çok daha sert bir tutum sergileyerek ciddi bir strateji izlemeye çalıştı. Şubat

⁷⁵ Quick, age, s.90.

1804'te anlaşmazlığa yol açan bir takım olayların ortaya çıkmasına sebep oldu. Şehu'nun halifesi Abdüsselâm'la mücadeleye girişti, ona ve bağlılarına saldırıda bulundu. Abdüsselam'a destek olmak için Şehu cemaati üyeleri yardıma geldi ve Yunfa onlara karşı misillemede bulundu. Bu arada Yunfa istenmeyen olayların zuhur etmesi için Şehu ve ailesinin Degel'i terk etmesi talebinde bulundu. Şehu bu talebi reddetti, ancak yine de müridlerinden Gobir topraklarını terk edip Gobir idaresine bağlı olmayan Gudu'ya hicret etmelerini istedi".⁷⁶

Böylece Osman b. Fodyo, cemaatiyle birlikte daru'l-küfur bölgesinden daru'l-İslâm bölgesine geçiş olarak değerlendirilen hicreti gerçekleştirdi. Çünkü kendisi ve cemaati Gobir topraklarında oldukları müddetçe huzur ve emniyet altında olmayacaklarına inanmışlardı.

C. OSMAN BİN FODYO'NUN HİCRETİ

H.1218 yılında Osman b. Fodyo, cemaatiyle birlikte Degel köyünden Gobir topraklarının sınırlarındaki Gudu denilen yere göç etmiştir. Daha sonra Şeyh Agali el-Taariki ülkenin dört bir yanında yaşayan Müslümanları, Osman b. Fodyo ile birlikte göç etmeye teşvik etti. Bunun yanı sıra, Osman b. Fodyo'nun düşmanlarına karşı yardım etmek için Tawaarık kabilesini davet etmiştir. Bu göç konusunda destek veren şahıslardan biri de, Şeyh Mahmoud Girdam olmuştur. Aynı şekilde Osman b. Fodyo'nun büyük komutanı olan Şeyh Ali'nin de bu konuda büyük desteği olmuştur. Böylece göçmenlerin sayısı yaklaşık on bine kadar çıkmıştır. Göç sırasında Gobir halkı hicret edenlerin yollarını kesip servetlerini yağmalamışlardır.⁷⁷

Sultan Yunfa'nın, Osman b. Fodyo'ya karşı yürüttüğü tüm mücadeleler başarısızlıkla sonuçlanınca Şeyh Osman'a bir mektup gönderip Degel köyüne dönmesi için talepte bulunmuştur. Osman b. Fodyo mektubu okuduktan sonra, Sultan Yunfa'nın

⁷⁶ Hunwick, J.O., *Batı Afrika'da Ortaya Çıkan Tasavvuf Direniş Hareketleri*, (Kadir Özköse ve Fikret Mutlu), Sivas: C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2003, s.384.

⁷⁷ el-İlorî, age, s.154.

bu isteğine karşı iki şart öne sürmüştü ve bu şartları bildirmek üzere sultana bir elçi göndermiştir:

- 1) İşlediği günahlardan tövbe etmesi ve İslâm dinine girmesi (Müslüman olması)
- 2) Kendi cemaatinden gasp edilen tüm servetlerin iade edilmesi.

Sultan Yunfa, Osman b. Fodyo'nun koyduğu şartları paylaştığı müşavirleri, "Hak üzerinde olan sensin, Osman b. Fodyo ve cemaati ise batıl üzerindeler." cevabını verince sultan, hemen Şeyh Osman'a karşı savaş ilan etmiştir.⁷⁸

"Osman b. Fodyo, 21 Haziran 1804'te Tabkin kwatto savaşında kralın birliklerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu zafer Fulani ve Hauva köylülerin katılımını da beraberinde getirdi. Zanfara'nın güneybatısındaki şehirler de ona katıldı. Aynı yıl içinde Gobir'in başşehri Alkalawa'ya düzenlenen ilk saldırı başarısızlıkla sonuçlandıysa da 1806'da Zaria ele geçirildi. Saldırıya geçen Gobir, Kebbi ve Tevarik birlikleri Alvasa'da yenilgiye uğrattı. Kano, Katsina ve Daura emirliklerine gönderilen kuvvetler de başarılar elde etti. 1806'da Alkalawa'ya karşı tekrar başlatılan saldırılar 1808'de şehrin alınmasıyla sonuçlandı. Alkalawa'nın ele geçirilmesi cihad hareketinde bir dönüm noktası oldu. Merkezini Sifava'ya taşıyan Osman b. Fodyo Katsina, Kebbi, Nupe, Zaria ve Liptako'ya gönderdiği ordularla diğer Havsa devletlerini ortadan kaldırdı. Aynı yıl içinde Müslüman Bornu'yu topraklarına katarak bir yıl sonra ele geçirdiği yerlerle kurduğu devletin sınırlarını Atlantik sahillerinden Timbuktu'ya kadar genişletmiş oldu. Ancak 1809'da Bornu, Muhammed Emin el-Kanimi tarafından geri alındı"⁷⁹

Gobir'in başkenti Alkalawa'nın çöküşünden sonra Osman b. Fodyo, 1812 yılında halifeliğini ilân etmiştir. Kendisi ilme adamak için hilafet makamından ve savaşlardan uzak durarak halifeliliği iki eyalete ayırmıştır. Güneybatı eyaletinin yönetimini öz kardeşi Abdullah'a verdi. Yeni fethedilen kuzeydoğu eyaletinin

⁷⁸ el-İlorî, age, s.155.

⁷⁹ Ahmet Kavas, "Osman b. Fudi", Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), c.33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, s.466.

yönetimini ise başşehri olan Sokoto olmak üzere oğlu Muhammed Bello'nun hakimiyeti altında bıraktırmıştır. Her ikisine adaletin sağlanması için tavsiyelerde bulunmuştur. Osman b. Fodyo, hayatının geri kalan kısmını müderrislik, vaaz ve irşad faaliyetleri ve kitap yazmakla geçirmiştir.

Osman b. Fodyo'nun cihadı, manifestosunda da ifade edildiği gibi, Hausa topraklarında ve komşu bölgelerde Müslüman olmayanların devrilerek şeriat temeli üzerinde gerçek İslâmî bir hükümet sisteminin kurulmasını ve yayılmasını hedeflemiştir. İslâm inancını çok daha geniş bir coğrafyaya yaymanın dışında bu cihad, Kuzey Nijerya'ya o döneme kadar rastlanmayan bir birliğin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Etnik gruplarının kendi içlerinde kapalı bir ortamda yaşayan Nijeryalılar İslâm kardeşliğinin en güzel örneklerine kavuşmuş oldular. Ayrıca bu durum, etnik gruplar arasındaki iş birliğinin ilerlemesi, okuryazarlığın artarak yayılmasına, çok sayıda kişinin İslâmî ilimler hakkında bilgi sahibi olması gibi imkânlarla da ulaşılması fırsatını vermiştir. Dolayısıyla bu güçlü İslâm kimliği, sömürgeciliğe, kültürel misyonerliğe karşı bir dayanak noktası olarak da hizmet etmiştir.

Osman b. Fodyo din, devlet, kültür ve toplum hakkındaki düşüncelerini yazdığı yaklaşık 150 eserden 115'i günümüze ulaşmıştır. Fulfulde dilinde yazılıp Hausa diline çevrilen şiirleri dışında eserlerinin tamamına yakını Arapça olarak kaleme almıştır. Bu eserlerden birkaçı şunlardır:

1. İhyâ'ü's-Sünne ve İhmâdü'l-Bida'
2. Kitâbü Beyâni Vücûbi'l-Hicre 'ale'l-'İbâd ve Beyâni Vücûbi Naşbi'l-İmâm ve İkâmeti'l-Cihâd
3. "Le Kitâb al-farq bayna wilâyât ahl al-Islâm wa-Wilâyât ahl al-Kufr"
4. Nûru'l-elbâb
5. Tenbîhu'l-ihvân 'alâ Aḥvâli Arzi's-Sûdân

6. “The Wathîqat ahl al-Sûdân”

7. Ta’lîm al-ikhwân

8. “el-Mesâilü’l-mühimme elletî yahtâcü ilâ ma’rifetihâ ehlü’s-Sûdân.”⁸⁰

II. KÂDİRİYE TARİKATI

Bu tarikatın kurucusu, Şeyh Muhyiddin Ebu Muhammed Abdülkadir bin Ebi Salih Musa ez-Zahid el-Geylanî olup 471/1078 yılında İran bölgesinde bulunan Geylan’da dünyaya gelmiştir. Bu tarikat Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Sudan, Etiyopya, Somali, Gana, Mali, Gine, Çad, Kamerun, Nijerya, Mozambik, Afganistan, Türkiye, Pakistan, Hindistan, Burma, Tayland, Malezya ve Edonezya’da yaygınlık kazanmıştır.

Kâdiriye Tarikatı’nın, Kuzey Afrika’ya ilk kez yayılmasını sağlayan Şeyh Şuayb Ebu Medyen el-Endelûsî’dir. Şeyh Abdulkadir Geylanî ile hac mevsiminde tanışıp tarikat hırkası giydirilmiştir. Batı Afrika’da ise bu tarikatın yayılmasını sağlayan kişiler arasında Şeyh Muhammed b. Abdülkerim el-Meghili el-Tilmesanî ve Şeyh Ahmed Buka el-Kuntî’nin öncülükleri bulunmaktadır. Daha sonraları bu tarikatın yayılmasına çaba gösteren zatlar arasında ise Şeyh Muahmmmed Fazil b. Mameyn, oğlu Ma’al-Ayneyn, onun oğlu Şeyh Said ve Şeyh Muhtar el-Kuntî isimlerine rastlanmaktadır.⁸¹

Kâdiriye Tarikatı Hausa topraklarına ilk defa Sultan Muhammed Rumfa döneminde (868-905/1463-1499) Şeyh Muhammed b. Abdulkerim el-Maghili tarafından sokulmuştur.⁸² Kâdiriye Tarikatı’nın hızla yayılması ve Hausa topraklarındaki dinî, edebî, sosyal ve politik alanlarda katkı sağlaması, mücahid olarak bilinen Şeyh Osman b. Fodyo’nun ortaya çıkmasıyla gerçekleşmiştir. Osman b. Fodyo Hausa topraklarının

⁸⁰ Abdul Azim İslahi, “Shehu Uthman Dan Fodio and His Economic Ideas”, *Islamic Economics Institute, King Abdulaziz University Jeddah, MPRA*, c.2, sy.29 (2012), s.4.

⁸¹ el-İlorî, age, s.63.

⁸² Ahmet Khsansi, *The Intellectual Origin of Sokoto Jihad*, Ibadan Nijerya, İman Publications, 1984, s.16.

tarihindeki en büyük Kâdiriye tarikatının mensubudur. Onun hocaları ve yetiştirdiği tüm talebeleri Kâdiriye tarikatine mensupturlar.⁸³

Osman b. Fodyo Kadiriye tarikatıyla ilgili yazdığı şiir ve eserler vardır. Bunlar arasında “Selâsilü’z-Zahbiyye”, “Selâsilü’l-Kâdiriyye” ve “Tebşiru’l-Ümmeti’l-Ahmediyye bi-Fadâilü’l-Kâdiriyye” eserleri sayılabilir. Oğlu Sultan Muhammed Bello’nun yazdığı eserin adı ise “Miftâhu’s-Sedad” başlıklı kitaptır.⁸⁴

19. yüzyılda Kâdiriye Tarikatı, Hausa topraklarında Sokoto Emirliği tarafından resmi olarak tanımlanmıştır. Ardışık nesiller boyunca Sokoto yargı yetkisi altındaki çeşitli topluluklar kendilerini Kâdiriye olarak kabul ettiler. Yüzyılın sonlarına kadar kendilerini “Cemâatü’l-Kâdiriye” olarak tanımlamışlardır.⁸⁵

Nijerya’da Kâdiriye Tarikatı tarihinde dikkat çeken bir durum da, Kano Sultanı olan Aliyu (1894-1903) döneminde Şeyh Sa’d ibn Ahmed’in Kano şehrini şerefleştirmiş olmasıdır. Bu şeyhin aslı, Batı Sahra’daki Ghadamiler’den gelen bir Arap’a dayanmakta idi. Kano’ya gelmesiyle Kâdiriye Tarikatı’nı yeniden canlandıran bu şeyh, aynı coğrafyada yer alan Jingawa’da Halla-Halla olarak bilinen camiyi inşa etmişti. Cemaatle zikir halkaları gerçekleştirmiş ve def çalınmasında öncüllük etmiştir.⁸⁶

Kâdiriye Tarikatı’nın dinî ve sosyal alanlardaki etkisi daha çok eğitim ve tebliğ noktalarında odaklanmıştır. Bu alandaki isimler arasında da Şeyh Abdülkerim al-Maghili, Abdullah Suka, Cibril ibn Umar, Osman ibn Fodyo, Nasir Kabara, Waziri Cüneyd ve pek çok Kâdiriye’nin büyük âlimleri sayılabilir. Kâdiriye hizmet eden bu kişilerin vazifeleri, sadece İslâmî ilimleri yaymak değil, aynı zamanda tarikatın ideolojisini yayma, tasavvufun daha geniş kitlelerce benimsemesi için çalışmalar yürütme idi.

⁸³ el-İlorî, age, s.64.

⁸⁴ el-İlorî, age, s.64.

⁸⁵ A.F. Ahmet, *The Qadiriyyah and its Impact in Nigeria*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Nijerya: İbadan Üniversitesi, 1986, s.98.

⁸⁶ Ahmet, age, s.98.

Kano şehrinde Kâdiriye Tarikatı'na mensup olan cemaatlerin çoğu kendi camilerini inşa ediyor, belirli akşamlar def eşliğinde toplu zikirler düzenliyorlardı. Yine şehirde 11-13 Rebûussânî tarihleri arasında, Seyyid Abdülkâdir Geylânî'nin doğum günü münasebetiyle yıllık kutlamalar yapılırdı.⁸⁷ Tarikata mensup olan tüm cemaatler, bölgenin dört bir yanından bu kutlamaya katılmak üzere yollara revan olurlardı. Bağdat, Libya ve diğer Afrika ülkelerinden de bu tarikat mensupları kutlamaya katılmak için Kano'ya gelirlerdi.

Kâdiriye Tariikati'nin bölgeye yayılmasında emeği geçmiş ve öncülük yapmış iki ünlü isim hakkında bilgi vermek istiyoruz

Şeyh Âdem Namaji: Kano şehrindeki Kâdiriye Tarikatı'nın büyük şeyhlerinden biridir. Fıkıh, Arap dili, Astronomi, Matematik, Tevhid (Kelâm) ve Tasavvuf gibi ilimlerde dönemin önde gelen âlimlerinden biridir. Açtığı bir medrese öğrenciler için konaklama (tekke) yeri haline gelmiştir. Bundan sonra Kano'da ilim anlamında faaliyet gösteren âlimlerin büyük çoğunluğu bu medreseden mezun olmuştur. Yetiştirdiği âlimlerden biri de, şöhreti tüm bölgeye yayılan ve küresel ilim adamı olarak kabul edilen Adam b. Abdullah el-İlorî'dir. Şeyh Âdem Namaji 1944 yılında Suudi Arabistan'a çıktığı hac yolculuğu sırasında Allah'ın rahmetine kavuşmuştur.

Şeyh Muhammed Nasır Kabara: 1912 yılında dünyaya gelen Şeyh Muhammed Nasır'ın "Kabara" olarak nisbet edilmesi, dedesinin memleketi Timbuktu'nun bir eyaleti olan Kabara'dan kaynaklanmaktadır. Dedesi hem dindar hem de büyük bir âlimdi. 1781 yılında Kano şehrindeki en büyük ilim merkezlerinden birini açmış ve buraya "Kabara" adını vermiştir. Şeyh Nasır, zikir ve tezkiye konularıda yoğunlaşan biriydi. İlim ortamlarında büyüyen Kabara'nın ders aldığı Malam Natsugune, dönemin en meşhur hocalarından kabul edilmiştir. Bu hocasından, Hukuk, Arap dili, Tasavvuf ve Tefsir gibi dersler almış ve 1996 yılında vefat etmiştir.

⁸⁷ McCall - Bennett, age, s.82.

III. TİCÂNÎ TARİKATI

Ticânî Tarikatı, İdaw Ali kabilesinin öncülüğünde Batı Afrika'ya yayılmış ve çok sayıda mensuba ulaşmıştır. Tarihçilerin çoğuna göre Ticânî Tarikatı'nı Afrika kıtasında ilk tanıtan şahıs, İdaw Ali kabilesinden olan Şeyh Muhammed el-Şankitî'dir. Şeyh el-Şankitî, 1801 yılında kutsal topraklardan döndüğünde, Şeyh Ahmed Ticânî ile Fas şehrinde bir araya geldi. Şeyh Ahmed onu, Moritanya ve Batı Afrika'da kendi halifesi olarak atadı. el-Şankitî 1830'da vefatına kadar kendi kabilesi ve diğer bölgelere Ticânî doktrinini yayma çabası göstermiştir.⁸⁸

Ticânî Tarikatı, Moritanya'dan gelen el-Hacı Ömer Futi'nin vasıtasıyla girmiştir. Ömer Futi, sadece Şeyh Ahmed Ticânî'nin halifesi değil, aynı zamanda büyük bir İslâm âlimi ve siyasî liderdir. 1820 yılında hacca giden Ömer Futi bu sırada Şeyh Ahmed Ticânî'nin halifesi olan Sidi Muhammed Gali vasıtasıyla yeni kurulan bu tarikata intisap etmiştir. Kısa sürede tarikatın ateşli bir taraftarı haline Hacı Ömer, yükselen manevi mertebesiyle tarikatın belli başlı halifelerinden biri haline geldi.⁸⁹

B.G Martins'in kitabında, bazıları tarafından Şeyh Ahmed Ticânî (1732-1815) daha hayatta iken Kano ve Borno topraklarında Ticânî tekkelerinin var olduğu iddia edilmiş olsa da bunun bir aslı olmadığı ve bir faraziyeyle ibaret olduğu açıktır. Martins de bu bilginin aslı olmadığını itiraf etmiştir.⁹⁰ Kâdiriye Tarikatı'nın, Kuzey Nijerya'daki Sokoto hilafeti tarafından resmî olarak kabul edilmesi, 19. yüzyıl boyunca Ticânî Tarikatı'nın o bölgede marjinal kalmasına neden olmuştur.

19. yüzyıl boyunca, Kâdiriye halifeliğinin başkenti olan Sokoto'da yarı resmi statüde parlamaya devam ederken Ticânî Tarikatı Kano, Katsina ve Zaria gibi diğer emirliklerin siyaset ve ilim adamları arasında yavaş yavaş yayılmaya başlamıştır. Arap

⁸⁸ Rabi'u Reşid, "Devru'l-Luğati'l-Arabiyye beyne'l Mağrib ve Düvel İfrikiye Cenubu's-Sahra", *Al-Ma'rifah*, c.16, (2019), s.73.

⁸⁹ J.O.Hunwick, *Batı Afrika'da Ortaya Çıkan Tasavvuf Direniş Hareketleri*, (Kadir Özköse ve Fikret Mutlu), Sivas: C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2003, s.390.

⁹⁰ Y.A. Quadiri, *The Tijāniyyah in Nigeria*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Nijerya: İbadan Üniversitesi, 1986, s.121.

edebiyatı ve gramer çalışmaları konusunda mükemmelliğin merkezi olarak kabul edilen Kuzey Nijerya'da en çok yaygınlığı olan Hausa dilinde Ticânî şiirleri yazılmaya başlanmıştır. Bu şiirlerin ilk mimarı Malam Shi'itu b. Abdulre'uf kabul edilmiştir. Aliyu dan Sidi gibi şairler tarafından Arapça ve Hausa dilinde yazılmış olan vaaz türü mükemmel şiirleri vardır. Bu şiirler Latin alfabesinde (Northern Nigerian Publishing Company) tarafından birçok kez yayınlandı. Bu şair, 19. yüzyılın Nijeryası'nda en seçkin Ticânî yazarlardan biri olmuştur. Bir başka yazar da Ömer el-Vali olup ilahiyat, tasavvuf ve dil bilgisi konularında son derece yetenekli bir şair olarak tanımlanmıştır.⁹¹

20. yüzyıl ortalarında Ticânî Tarikatı'ndan Nijerya'ya ilk ziyaret eden Şeyh Alami olarak bilinen ve Şeyh Abdulvahhab ismiyle meşhur olan kişidir. İslâmî ilimlerin müderrisliği ve Ticânî doktrinini yaymak amacıyla Kano şehrine gelen Şeyh Alami, âlim ve dindar özelliğinden dolayı halk tarafından saygıyla karşılanmıştır. Kanolu Ticânîler, onu kendi liderleri olarak kabul ettiler. Onun sayesinde birçok kişi tarikata olan mensubiyetini tazelemişlerdir. Şehirde bulunduğu esnada "Kawarin Maguga" mahallesinde ilk Ticânî tekkesini inşa ettirmiştir. Abubakara'a göre, Şeyh Alami'nin gelmesiyle Ticânî Tarikatı ilk olarak Kano ve çevresinde hızla yayılmıştır. Şeyh Alami 1926 yılında Kano şehrinden ayrılmıştır.⁹²

Şeyh Alami giderken Şeyh Muhammed Salga'yı halifesi olarak tayin etmiştir. Salga, şeriat ve hakikatı savunma konusundaki hassasiyetiyle meşhur bir âlim olmuştur. Kısa süre içinde Hausa topraklarında ortaya koyduğu gayretle büyük tesirlere sebep olan Şeyh Salga'nın, bu duruma gelmesinde yetiştirdiği öğrencilerin büyük ölçüde payı olmuştur. Şeyh Salga'nın baş asistanlarından biri olan Şeyh Abubakar Mijinyawa, pek çok kitap ve şiir yazmış olup birçok Ticânî müridin hocası olarak bilinmektedir.⁹³

Öte yandan Cezayir'de Mâfi bölgesindeki Ticânî tekkesinin imamı olan Şeyh ibn Ömer 1948-1949 yıllarında Kuzey Nijerya'yı ziyaret etmiş ve kendisinin Şeyh Ahmed

⁹¹ Andrea Brigaglia, "Sufi Revival and Islamic Literacy", *Annual Review of Islam in Africa*, c.2, sy.1, Güney Afrika, (2014), s.103.

⁹² Quadiri, age, s.122-123.

⁹³ Quadiri, age, s.123.

Ticânî'nin soyundan geldiği kaydedilmiştir. Yaklaşık 23 gün süren bu yolculuk Kano, Kaduna, Katsina, Gusau, Zaria ve Adamawa'daki tüm Ticânîler üzerinde büyük bir etki bırakmıştır.⁹⁴

Senegal'daki Ticânî tarikatının büyük isimlerinden olan Şeyh İbrahim Niyass, 1950'den sonra Kuzey Nijerya'daki tarikat mensuplarına ziyaretlerde bulunmuştur. Şeyh İbrahim Niyass'ın bu ziyaretinden sonra Kuzey Nijerya ve çevredeki ülkelerde Ticânî Tarikatı daha da etkin hale gelmiştir.⁹⁵

Ticânî Tarikatı'nın Nijerya'da yetiştirdiği büyük âlimler arasında yer alan Şeyh İbrahim Salih el Huseynî, 1938 yılında Nijerya bölgelerinden biri olan Maiduguri Aridibiya köyünde doğdu. Babası olan Huseyn'in yanında yetişmiş, onun ölümünün ardından İbn Hamdi'nin yanında kıraat ve tecvid ilimleri tamamladı. Daha sonra dedesinin tekkesinde bir müddet kaldıktan sonra buradan ayılıp Abdullah el-Fadhlin Medresesi'nde öğrenim görmüştür. Burada Kur'ân ilmi ile beraber hafızlığa da başlamıştır. Hafızlığını tamamladıktan sonra, Borno'da bulunan Muhammed b. Mustafa el-Ulvî el-Şankitî'nin medresesine geçmiştir. Bu medresede Fıkıh, Arapça edebiyat ve lügat gibi önemli ilimler almıştır. Sonra da Tefsir, Hadis Istilahları, Nahiv, Usul-i Fıkıh, Mantık ve Felsefe gibi ilimleri de Borno'nun diğer medreselerinde öğrenmiştir. Daha sonraları yerel ve uluslararası konferans ve seminerleri katılmış, Sudan, Libya, Mısır, Fas ve el-Cezire televizyonlarında küresel konularda röportajlara katılmıştır.

IV. İZÂLE HAREKETİ

İzâle Hareketi'nin mimarı Şeyh Ebubekir Mahmud Gumi, 1922 veya 1924 yılında Nijerya'nın Sokoto eyaletinde bulunan Gumi köyünde dünyaya gelmiştir. Kur'ân, Fıkıh ve Arapça gibi temel dersleri kendi evinde, babasının yanından almıştır. Daha sonra resmi eğitim-öğretim sistemindeki okullara gitmiş ve buradan sertifikalı bir

⁹⁴ Ebu Bekir, age,201-202.

⁹⁵ Patrick J. Ryan, "The Mystical Theology of Tijani Sufism and Its Social Significance in West Africa", Fasc, Brill, c.30, sy.2 (2000), s.218.

öğretmen olarak ayrılmıştır. Bundan sonraki eğitim hayatına Kano’da devam etmiştir. Burada beş yıl boyunca Arap Dili ve İslâmî ilimler konusunda uzmanlaşmıştır. 1947 yılında buradan mezun olduktan sonra, kazandığı bir bursla Sudan’daki Beht er-Rıza’da Eğitim Enstitüsü’ne gitmiş ve İslâm Hukuku alanında yüksek diploma almıştır.⁹⁶

Gumi, ülkesinde sömürgeciliğe karşı uzun bir mücadele geçmişine sahip olan âlimlerden biri olmuştur. Dönemin Nijerya lideri olan Ahmadu Bello ile yakından ilişki içinde olup onunla beraber batıl inançlar ve cehaletle mücadelede bulunmuş ve Nijerya’daki Müslümanlara İslâmî değerleri teşvik etmede önemli rol oynayan “Cemâatü Nasri’l-İslâm”, yani İslâm Destek Teşkilâtı’nı kurmuştur. Nijerya’nın bağımsızlığından sonra Gumi, birkaç yıllığına şeriata dayalı Kuzey Nijerya yargı sistemini kurup yönetmiştir. 1976’da Nijerya’nın Baş Müftüsü olmuş, Kahire’deki İslâmî Araştırma Akademisi, Nijerya’da Kıdemli İslâm Üniversitesi Konseyi, Dünya Müslüman Birliği gibi, önemli ulusal, bölgesel ve uluslararası İslâmî organizasyonlara katılmıştır. Farklı İslâmî konularla ilgili birkaç kitap yazmış, ayrıca Kur’ân-ı Kerim’in yorumlarının yanı sıra Nijeryalı âlimler tarafından Arapça olarak yazılmış birçok kitabı Hausa diline çevirmiştir. Nijerya dışında Nijer, Gana, Togo, Fildişi Sahili ve Çad gibi Hausa dilini konuşan topluluklarda milyonlarca Müslümanın bu eserlerden faydalanması konusunda önemli başarılar elde etmiştir.⁹⁷

Kaleme aldığı eserler arasında şunlar zikredilebilir:

- 1) Tercemetü Meâni’l-Kur’âni’l-Kerim ilâ Lugati Hausa.
- 2) el- Akîdetü’s-Sahîhatü bi-Muvâfakati’ş-Şerîati.
- 3) Reddu’l-ezhân ilâ Meâni’l-Kur’ân.

Kısa adıyla “İzâle” olarak bilinen “İzâlet al-Bid’a ve İqâmat al-Sünne”, 1978 yılında Nijerya’nın Jos Plato eyaletinde Şeyh İsmaila İdris b. Zakariyya tarafından

⁹⁶ Huzaifa Aliyu Jangebe, “ Islamic Reform in Nigeria: The Contribution of Sheikh Abubakar Mahmud Gumi”, *International Journal of Humanities and Social Science*, Nigeria, c.5, sy.9. (2015), s.177-178.

⁹⁷ Huzaifa Aliyu Jangebe, agm, s.178.

kurulmuş bir cemaat hareketidir. 1985 yılında resmi olarak kurulan bu hareket, Batı Afrika’da İslâm dünyasında reform hareketi ve tasavvufa karşı yaptıkları mücadele konusunda birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir.⁹⁸

Tasavvufa karşı tek başına mücadele eden bir aksiyon adamı olmasından dolayı birçok kişi İzâle Hareketi’nin Şeyh Ebubekir Mahmud Gumi tarafından kurulduğunu düşünse de, teşkilâtın asıl kurucusunun Şeyh İsmaila İdris olduğuna dair görüşler de öne sürülmüştür.⁹⁹

İzâle teşkilâtının asıl amacı, Müslümanları her türlü bidatten uzak tutmak, İslâm dininin özüne döndürmek, bütün Müslümanları birleştirmek ve doğru akaide döndürmektir. Kur’ân ve Hz. Peygamber’in sünneti, İslâm’ın temel kaynağı olup bu iki kaynak doğrultusunda yapılacak icihadın dışında başka bir emir ve yasak tanınmamaktadır.

İzâle Hareketi’nin temel amaçları şöyle sıralanır:

1) Birçok bid’at içinde sürüklenen ve ahlakî konuda çöküntüye uğramış olan Müslümanların Sünnetle yeniden buluşması ve cehaletten kurtarılması için çaba göstermek.

2) İzâle, faaliyetlerini gizlice yürüten siyasi bir örgüt olmayıp Kuran ve Sünnet ile uyumlu bir dava teşkilâtıdır.

3) Herhangi bir etnisite, mezhep veya cemaate bağlı olmayan İzâle, ülke içinde ve dışında faaliyetini gösteren bir teşkilatıdır.

⁹⁸ Ramzi Ben Amara, “Shaykh İsmaila İdris (1937-2000) The Founder of the Izala Movement in Nigeria”, *Cape Town, Annual Review of İslam in Africa*, c.11, sy.11 (2012), s.74.

⁹⁹ İbrahim Suleiman “ İdea of Sheikh Isma’il Idris Bin Zakariyya: Legacy for Progressive Contemporary Islamic Movement”, *Nigeria, International Journal of İslamic Business and Management*, c.2, sy.2 (2018), s.2.

4) Allah'a şirk koşmamak ve bid'atler konusundaki hassasiyetin yanı sıra ateist ve komünistlerin yeni fikirlerine karşı Müslümanları uyarmak ve Selef-i Salihin'in izlediği yola dayanmaktır.

5) Bir cemaat veya bir kişinin güdümüne girmeyen İzâle, üstünlüğün sadece takva anlayışında olduğuna inanır ve Müslümanları dinî kurallara uymaya davet eder.

6) Müslüman bir nesil yetiştirmenin yolunun tek bayrak ve tek inanç altında toplanacak ümmetle gerçekleşeceği kanaatindedir.

7) İzâle Hareketi, İslâmî okulların önemini vurgular, ancak ahlakî değerlerin ve akidenin bozulmasına yol açması sebebiyle misyoner okulların sahip olduğu fikirleri reddeder.

8) İzâle Hareketi'nin amacı, Nijerya'da İslâmî bir toplum kurmaktır.¹⁰⁰

İzâle Teşkilâtı, Suudi Arabistan menşeli Vahhâbî hareketiyle ilişkilendirilmektedir. Bu hareketin, sadece Nijerya'da değil, aynı zamanda Batı Afrika'nın birçok ülkesinde temsilcisi vardır. Halkın bir kısmı onları Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olarak tanımlarken bazıları Selefilik'in bir uzantısı olarak görmektedir.

1955 yılında Şeyh Ebubekir Gumi, Sultan Bello'yla birlikte ilk haccını edâ etmiş, İslâmî ilimlerin temel kaynaklarından birkaçını Arapçadan Hausa diline tercüme etmiş, yaptığı cihad ve bid'ate karşı duruş sebebiyle Suudi Arabistan kralı Faysal b. Abdülaziz tarafından ödüllendirilmiştir. Hac sırasında düzenlenen konferans ve yapılan temaslar, Gumi'nin düşünceleri ve İzâle'nin kuruluş süreci üzerinde derin bir etkisi olmuştur. Hacdan döndüğünde Sultan Bello ile olan teması sırasında Kano ve Kaduna şehirlerinde müderrislik görevleri konusunda yardımını istemiştir. Onun uzun yıllar Suudi Arabistan hükümeti tarafından sağlanan önemli bir finansman desteği aldığı bilinmektedir.¹⁰¹

¹⁰⁰ İbrahim Suleiman, agm, s.4-5.

¹⁰¹ Jonathan N. C.Hill, *Sufism in Northern Nigeria*, y.y., United States, 2010, s.20-21.

İzâle Hareketi'nin kuruluş ve yayılışında Şeyh Ebubekir Gumi'nin siyasi ve dini görüşlerinin önemli olduğu açıktır. Onun Nijerya'daki en büyük destekçisi olan Ahmed Bello'nun, kendisine karşı düzenlenen bir darbe sonucu katledilmesini müteakip bu hareket içinde, kendi ideolojisine uygun olmayan davranış ve çalışmaları farkedince gruptan ayrılmaya karar vermiş ve kendi ideolojisine uygun bir yol oluşturmaya yönelik çalışmalar başlatmıştır.¹⁰²

Gumi, 1972 yılında *el-Akâdetü's-Sahîha bi-Muvâfakati's-Şerî'a* adıyla yazdığı kitapta yer alan bilgi ve argümanların çoğunun özel olarak tasavvufa karşı bir reddiyeye büründüğü görülmektedir. Bu eserde tasavvufun tüm klasik metinleri ile her türlü bid'at çeşitleri tenkit edilmiştir. Eser, Kâdiriye ve Ticân tarikatlarının Kur'ân ve Sünnet'in umumi prensiplerine uygun olmadığına işaret edilmiş, tekke şeyhlerine atfedilen aşırı saygıyı, bu kişilerin kendilerini diğerlerinden daha üstün görmeleri ve şeyh tarafından belirlenen vird ve zikirlerle riayet edilmesi gerektiğini ilişkin anlayışlara karşı çıkmış ve bunları bid'at olduğu gerekçesi ile kınamıştır.¹⁰³

1990 yılında Ebubekir Mahmud Gumi'nin vefatından sonra İzâle Hareketi'ndeki iç anlaşmazlıklardan dolayı bölge bölge ayrışmalar yaşanmıştır. Bu bağlamda Kaduna İzâlesi ve Jos İzâlesi olarak tanımlanan bölünmeler gerçekleşmiştir. İzâle mensuplarının büyük çoğunluğuna göre, teşkilatın bölünmesindeki sorumluluk Şeyh İsmaila İdris'e yüklenmiş olup onun İslâm diniyle ilgili sahip olduğu bilgilerden şüphelenilmiştir. Hareketten ayrılan ilk cemaate göre, Şeyh İsmaila İdris'in, kabalığı, şiddetli tavır sergileme özelliği ve katı kişiliği birçok kişinin İzâle Teşkilâtı'ndan ayrılmasına neden olmuştur. Yandaşlarına göre ise Şeyh İsmaila İdris, talebelerine sadık, alçakgönüllü, ulamaya saygılı, mütevazı ve fakat lüzumu halinde gerçeği söyleme cesaretine sahip biri olarak bilinmiştir.¹⁰⁴

¹⁰² Steven Ramey, *The Rise of Islamism in Nigeria*, The University of Alabama McNair Journal, California, 2008, s.174.

¹⁰³ Adem Arıkan, "Nijerya'da Selefiler", *İstanbul, Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, c.1 sy.1-2 (2015), s.292.

¹⁰⁴ Ramzi Ben Amara, agm, s.76.

V. İSLÂM DİNİNE TEHDİT OLARAK GÖRÜLEN GRUP: BOKO HARAM

2001 yılında kurulan bu örgüt, devletin ülkeyi yeterince iyi yönetemediği, ekonomik olarak verimli olmadığını ileri sürerek ülkede şer'î hükümlerin uygulanması gerektiğini düşüncesine sahiptir. Dinî bir cemaat halinde kurulan Boko Haram Örgütü'nün en büyük hedefi bütün Nijerya'da şer'î hukuku uygulamaya geçirmektir.

Boko Haram'dan önce de ülkede farklı isimlerle bazı sivil teşkilâtlar ve akımlar kendine yer bulmuştur. Özellikle İslâmî gruplar arasındaki (1) Sufi tarikatlar, (2) İzâle Hareketi (3) Maitatsine Hareketi (4) Nijeryalı Müslüman Kardeşler (5) Müslüman Öğrenciler Topluluğu (6) Cemâ'atü'l-Nasrî'l-İslâm İslâm dinini kendi görüşlerine göre yorumlamışlardır. Bu grupların önemli bir kısmı taşıdığı özellikler sebebiyle Boko Haram'dan ayrılmaktadır. Boko Haram'dan etkilenen bazı eyaletler 2000 yılında şer'î hükümlerin uygulanması kararını almışlardır. Bu kararı almalarının en önemli nedeni Batılı toplumların nüfuz ettiği güney eyaletlerine karşı kuzey eyaletleri savunma anlayışıdır.

Boko Haram'ın ortaya çıkışı nedenlerinden en önemlisi Batılı toplumlara ve yaşayış tarzlarına karşı çıkmaktır. Boko Haram'ın temelini, ilk kez devletle çatışmaya giren "Merve Hareketi" atmıştır. Bu örgütün kurucusu Muhammed Merve'dir. Muhammed, eğitimini Kamerun'da almış, daha sonra ülkesine dönerek verdiği dini vaazlarla ismini duyurmuştur. Merve Hareketi de tıpkı Boko Haram gibi Batılı olana karşı çıkmasıyla ünlenmiştir. Nijerya Devleti 1980 yılında Muhammed Merve'yi bir çatışmada öldürmüştür. Daha sonraki çatışmalarda Kano'da, Kaduna'da ve Bulunmkutu'da binlerce kişi ölmüştür.

Boko Haram komşu ülkelerde de etkisini göstermektedir. Çad, Nijer ve Sudan'da 300.000 civarında üyesi olduğu öne sürülmektedir. Kötü yönetim, ekonomik sıkıntılar, sömürgecilik, fakirlik, yolsuzluk gibi faktörler bu coğrafyada terör hareketlerini

yaygınlaştırmaktadır. el-Kâide de bu terör hareketlerinin başında gelmektedir. Boko Haram örgütünün ülkedeki baskısı ve şiddeti her geçen gün giderek artmaktadır.

SONUÇ

Hausa kabilesinin kökeninin nereye dayandığı hususunun netlik kazanmadığı ve bu konudaki mevcut bilgilerin de gerçeği yansıtmadığını belirtmeliyiz. Bunun için daha kapsamlı çalışmalar yapılması gerektiği şüphesizdir. Hausa kabilesi, Nijerya'nın kuzeyindeki Kano, Katsina, Zamfara, Gobir, Rano Daura ve Kebbi vilayetlerinde bulunan bir grup olup İslâm'dan önce putperestlik inancına sahip idi.

Hausa toplumunun İslâm dinine girişine dair ilk bilgiler, bu dinin ortaya çıktığı dönemlere kadar gitmektedir. Kuzey Afrika'dan gelen tüccarların Hausa toplumunun İslâmlaşmasında aktif ve müşahhas bir rol oynadıkları görüşü genel olarak kabul edilmektedir. Hausa toprağının İslâm diniyle tanışmasında Mali'den gelen Wangarawa'nın ciddi katkıları olduğu anlaşılmaktadır. 15. yüzyılın sonlarında, Güney ve Batı Sudanlı müslüman âlimlerin bu bölgeye gelişi İslâmlaşmanın hızını daha da arttırmıştır. Güney Afrika'dan gelenler arasında yer alan büyük âlim Muhammed bin Abdülkerim el-Maghili el-Tilmesanî'nin adının özellikle zikredilmesi gerekmektedir. Bölgeye gelen bu ilim adamı ve diğer âlimlerin kurdukları pek çok medrese ve verdikleri dersler şehirleri dinî ve ilmî yönden şenlendirmiş ve özellikle Hausa kabilesinin aynı zamanda güçlü ve önemli bir etnik grubu oluşturması sebebiyle bölgedeki şehirler cazip birer İslâm ilim ve kültür mekezi haline gelmişlerdir.

Hausa toprağında İslâm'ın yayılışı, insanların yaşam tarzlarını, dillerini ve kültürlerini büyük ölçüde etkiledi. Halkın yaşamını yüzeysel inançlardan daha evrensel bir inanç sistemine dönüştürdü. İslâm'ın gelişiyle birlikte Hausa halkının okur-yazar düzeyi hızla artmıştır. İslâm'ın Hausa toprağına girişi, Hausa halkının Kuzey Afrika, Orta Doğu ve Avrupa'ya açılmasını sağlamıştır.

Hausa bölgesinde İslâm'ın bir bütün halinde kabullenişinin tarihi 14. asra kadar gitmektedir. Mali'den gelen tüccarların Hausa halkının İslâmlaşmasında aktif ve somut bir şekilde rol oynadıkları söylenmektedir. 15. yüzyılın sonlarında Batı Sudanlı

Müslüman âlimler bu bölgeye geldiler. Güney Afrika'dan bu coğrafyaya gelenler bu âlimler Hausa kabilesinin aynı zamanda güçlü ve önemli bir etnik grup haline gelmesinde büyük bir gayret göstermişlerdir.

Bu bölgenin İslâmî kimliği konusunda önemli iz bırakan şahsiyetlerden biri olan Osman bin Fodyo, 20 yaşındayken vaaz ve irşat faaliyetleri başlamış, buna müderrislik yapmayı da birleştirmeye çalışmıştır. Yürüttüğü vaaz ve irşat faaliyetleriyle, sadece görev yaptığı şehirlerde değil, memleketinin dışında diğer Hausa bölgelerinde de birçok cemaatinin desteğini almasını bilmiştir. Osman b. Fodyo'nun hareketi, İslâm'ın doğru telakki edilmesi ve uygulamasında muazzam değişiklikler yaratmıştır. Onun ıslah hareketi, gerçek İslâm dininin yaşatılması ve aynı zamanda doğru ahlaki standartların uygulanmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca o, insanlara, İslâm'a aykırı olan bid'atlerden vazgeçmeleri konusunda tavsiyelerde bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- ABDÜLHALİM, Receb Muhammed ve diğer., *el-Mevsûâtü'l-İfrîkiyye Lemhât min Târîhi'l-Kâretü'l-İfrîkiyye*, Dâru Mevdî Mahmûd li't-Tıbâi, 1997.
- ABU ALFA Umar Muhammed Şerif Bin Ferid, *Zaman Nasaara*, 1.bs., Bahia: Sankore, 2015.
- AFRİKA Ülke Raporları, *Nijerya'nın Ekonomik ve Siyasal Yapısı*, t.y.. <https://afesam.erciyes.edu.tr>, s. 6-7. (erişim tarihi: 25.05.2019).
- AHMED, A.F., *The Qadiriyyah and its Impact in Nigeria*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Nijerya: İbadan Üniversitesi, 1986.
- AHMED, Mahdi Rizkullah, *Hareketü't-Ticare ve'l-İslâm ve't-Ta'lîm el-İslâmî fî Garbi İfrîkiyye*, 1. bs., Riyad: Merkezü Melik Faysal li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsati'l-İslâmiyye, 1998.
- AKOVA, Yücel, *Nijerya Ülke Raporu*, Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Nisan 2011.
- el-AMİN, Usman Abdullah Muhammed, “Hareketi Şeyh Osman b. Fodi el- İslâhiye Fî Garbi'l- İfrîkiyye”, *Sudan Davriyyetu kan et-Tarihiyye*, c.26, sy.26, 2014.
- ARIKAN, Adem, “Nijeya'da Selefiler”, *İstanbul, Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, c.1 sy.1-2 (2015).
- AYDIN, Nurettin, “Enerji ve Tabii Kaynaklar Açısından Nijerya”, Ağustos 2016, <https://docviewer.yandex.ru>, s.4. (erişim tarihi: 25.05.2019).
- BALA, Aminu Alhaji, “The role of Da'wah in introduction and Spread of Islam in Hausaland”, *Journal of Humanities and Social Science*, c.XX.
- BALOGUN, İsma'ila A. B., “The Life and Work of The Mujaddid of West Africa, Uthman b. Fudi Popularly Known as Usmanu Dan Fodyo”, *Islamic Research Institute International Islamic University, İslamabad*, c.12, sy.4, 1973.

- BEN AMARA, Ramzi, “Shaykh Ismaila Idris (1937-2000) The Founder of the Izâla Movement in Nigeria”, *Cape Town, Annual Review of Islam in Africa*, c.11, sy.11, 2012.
- BRIGAGLIA, Andrea, “Sufi Revival and Islamic Literacy”, *Annual Review of Islam in Africa*, Güney Afrika, c.2, sy.1, 2014.
- CAPTAIN, C. W. J., *The Making of Northern Nigeria*, London: Macmillan and CO Limited, 1911.
- CLARKE, Peter B., *West Africa and Islam*, 1. bs., London: Bedford Square, 1982.
- EBU BEKİR, Ali, *es-Sakâfetu'l-Arabiyye fî Nijerya*, Nijerya, 1960.
- EBU MANKA', Amin, *Ta'rîf an Tarihi Lugâti'l-Hausa*, 1 bs., Sudan: Câmi'u Hukûkî't-Tab'ı ve'n-Neşr Mahfûzatün li'l-Munazzamîn, 1998.
- FAGO, Sabi'u Ibrahim - Usman, Yusufu Bala, “Issues of the Impact of Islam on Hausa Land in the 21st Century”, *The Nigerian Academic Forum*, c.19, no:2, November 2010.
- el-FEYTÛRÎ, Atiyye Mahzume, *Dirâsât fî Tarihi İfrikîyye ve Cünûbi's-Sahra*, Bengazi 1998.
- el-FULANÎ, et-Tayb Abdulrahim, *el-Felâta fî İfrikîyye ve Müsâhametuhum el-İslâmiyye fî's-Sudan*, 1.bs., Kuveyt: Daru'l-Kitabi'-Hadis, 1994.
- FULANI, Umar Habila Dadem Dan, “Contributing to the survival of the Bori Cult in Northern Nigeria”, *Numen*, c.46, no:4, 1999.
- HALLAM, W.K.R., “The Bayajida Legend in Hausa Folklore”, *The Journal of African History*, c.7, no:1, 1966.
- HILL, Jonathan N.C., *Sufism in Northern Nigeria*, y.y., United States, 2010.
- HISKETT, Mervyn, “Kuzey Nijerya Tarihi ve Hausa Müslümanları”, (çev. Kadir Özköse), *Dini Araştırmalar*, c.7, 2004.
- HISKETT, Mervyn, *The Course of Islam in Africa*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1994.

- HOGBEN, S.J., *The Muhammadan Emirates of Nigeria*, London: Oxford University, 1930.
- HUNWICK, J.O., “Batı Afrika’da Ortaya Çıkan Tasavvuf Direniş Hareketleri”, (çev. Kadir Özköse ve Fikret Mutlu), *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 2003.
- ISLAHI, Abdul Azim, “Shehu Uthman Dan Fodyo and His Economic Ideas”, *Islamic Economics Institute, King Abdulaziz University*, Jeddah: MPRA, c.2, sy.29, 2012.
- el-İLORÎ, Adem Abdullah, *el-İslâm fî Nijerya ve’ş-Şeyh Usman b. Fodyo*, Kahire, Daru’l-Kitab el Mısırî, 2014.
- KADRAMÂRÎ, Abubakar Hasan. *Devletu Nijerya*, Hurtûm: Mektebetü Câmiati İfrikiyye el-Âliye, 1986.
- KAVAS, Ahmet, “Osman b. Fudi”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c.33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007.
- KHSANSI, Ahmet, *The Intellectual Origin of Sokoto Jihad*, Nijerya: Ibadan, Iman Publications, 1984.
- LANGE, Dierk, *The Bayajida Legend in Hausa History*, Cambridge Scholars Publishing, 2012.
- el-MASRÎ, F.H., “The Life of Shehu Usman Dan Fodyo Before The Jihad”, *Nigeria, Historical Society of Nigeria*, c.2, sy.4, 1963.
- McCALL, Daniel F. - BENNETT, Norman R., *Aspects of West African Islam*, 5. bs. Boston: Boston University African Students Center, 1971.
- MEBRÛK, Mukaddem, *el-İmam Muhammed b. Abdulkerim el-Magîlî et-Tilmesânî ve Devruhû fi’t-Tesîsi’l-İmârâti’l-İslâmiyye bi-İfrikiyye’l-Ğarbiyye Hilâle’l-Karni’t-Tâsi’ li’l-Hicre ve’l-Hâmîs Aşere li’l-Milâdi*, Dâru’l-Garb li’n-Neşri ve’t-Tevzî’, Cezair, 2006.

- MUHAMMED, Kamech, *The Shehu Uthman Dan Fodyo, the Reformer, the Renovator and the Founder of the Sokoto Caliphate 1774-1817*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Algeria, Université d'Oran, Faculty of Letters, Languages and Arts, t.y..
- NİJERYA Federal Cumhuriyeti Ülke Raporu, Konya Ticaret Odası Etüd-Araştırma Servisi, Haziran 2008.
- ORR, W.C., "The Royal African Society", *Journal of the Royal African Society*, c.7, no:27, Apr. 1908.
- QUADIRI, Y.A., *The Tijāniyyah in Nigeria*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Nijerya: İbadan Üniversitesi, 1986.
- QUICK, Abdullah Hakim, *Aspects of Islamic Social Intellectual History in Hausaland Uthman Bin Fodi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Toronto: Toronto Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- RAMEY, Steven, *The Rise of Islamism in Nigeria*, The University of Alabama McNair Journal, California, 2008.
- REŞİD, Rabi'u, "Devru'Luğati'l-Arabiyye beyne'l-Mağrib ve Düvel İfrikiyye Cenubu's-Sahra", *al-Ma'rifah*, c.16, 2019.
- RYAN, Patrick J., "The Mystical Theology of Tijani Sufism and its Social Significance in West Africa", *Fasc*, Brill, c.30, sy.2, 2000.
- SAKİNA, Bubaki, *el-Harekatu'l-İlmiyye bi'l-Hausa fî Sudani'l-Garbî*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cezayir, 2010.
- SULEIMAN, İbrahim, "İdea of Sheikh İsmail İdris Bin Zakariyya: Legacy for Progressive Contemporary Islamic Movement", *International Journal of Islamic Business and Management*, Nigeria, c.2, sy.2, 2018.
- ŞÂKİR, Muhammed, *Tarihu'l-İslâmi et-Tarihu'l-Muâsır Garbi İfrikiyye*, 2.bs., Beyrut, 1997.
- TSIGA, İsmail A. - ADAMU, Abdulla U., *Islamic and the History of Katsina*, First Published, Nigeria, 1997.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	İbrahim Khalil MUAZU
Tez Adı	NİJERYA'DA HAUSA TOPLUMUNUN İSLÂM'A GİRİŞİ VE YAPILANMASI
Enstitü	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	İslâm Tarihi ve Sanatları
Tez Türü	Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Mefail Hızlı
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih: 22/07/2019

